

VIERAIDEN GRAFEEMIEN VÄISTYMINEN VARHAISNYKYSUOMESTA ETENKIN JAKOB JOHAN MALMBERGIN TUOTANNON VALOSSA

Vanhan kirjasuomen ja nykysuomen ortografian keskeisiä eroja on, että vanhassa kirjakeielessä käytettiin enemmän kirjaimia *b, c, d, f, g, q, x* ja *z*. Näiden käyttö rajoittui sittemmin tuntuvasti, tiettyjen astevaihtelutapausten lisäksi vain lainojen ja nimien kaltaisissa vierasperäisissä muodoissa tavattavaksi. Vieraksi grafeemeiksi kutsuttavissa olevia kirjaimia tavattiin myös tietyissä kirjainyhtymissä ja digrafeissa, jollaisia käytettiin muutenkin nykyistä runsaammin (esim. *ph*:ta *f*-äänteen merkintään). Jotkin vieraat grafeemit (esim. *c* ja *q*) väistyivät perisuomalaisen sanaston merkinnästä käytännössä jo vanhan kirjasuomen kaudella Ruotsin vallan aikana, mutta useimpia käytettiin vielä tämän jälkeenkin. Tässä artikkelissa tarkastelen tällaisia vasta 1800-luvulla varhaisnykysuomen kaudella¹ karsiutuneita grafeemisia merkintätapoja, tarkemmin sanoen sitä, kuinka *ts*-yhtymäksi kehittynyt *tz*-merkintä, *ks*-yhtymän *x*-merkintä, nasaalien ja *l:n* jälkeisten klusiilien *mb*-, *ld*-, *nd*- ja *ng*-merkintä, eräiden lainojen *ph*- ja *f*-merkintä sekä joidenkin astevaihtelureliktien ja monien lainasanojen klusiileiltaan soinnilliset kirjoitusasut väistyivät nykyisten kirjoitustapojen tieltä. Tarkastelen osin siis myös lainasanaston (mutten nimistön)² merkinnässä tapahtuneita muutoksia. Jo Rapola (1933)

¹ Ikola (1965) laskee varhaisnykysuomen ulottuvan noin vuodesta 1820 vuoteen 1870, Häkkinen (1994: 11–15) noin vuodesta 1810 ainakin 1880-luvun alkuun asti.

² Nimistön merkinnän kehitys on kulkenut osin omia teitään (ks. esim. Paikkala 2004) eikä se suoraan heijasta muuta ortografian kehitystä.

selvitteli useimpien ortografiapiirteiden kehityksen ajallisia ääripisteitä, tosin hyvin yleiskatsauksellisesti. Nämä tiedot ovat siirtyneet vain vähän täydentyneinä myöhempiin yleisesityksiin (Pulkkinen 1972; Lehikoinen ja Kiuru 1998 [1989]; Häkkinen 1994), joten merkintätapojen tarkemmasta kehityksestä on vain niukasti tietoa.

AINEISTO

Aloitin tutkimukseni tarkastelemalla muutoksia, jotka on tehty John Bunyanin Kristityn vaellus -allegorian ensimmäisen suomennoksen (1809) myöhempiin painoksiin (1815, 1822, 1828, 1835, 1848, 1857, 1863 ja 1879). Koko varhaisnykysuomen kauden kattavana painossarja luo yksityiskohtaisen kuvan yhden teoksen kielen muuttumisesta ja sen kehityslinjoista (suppea otospohjainen yleiskatsaus on Lauerma 1994, itse teoksesta ks. myös Laine 2000: 136–139, 283, 290). Sen lähimmäksi vertailuaineistoksi asetuttavat teoksen suomentajan, myllärin pojasta kruununvoudiksi edenneen kuopiolaisen Jakob Johan Malmbergin (1786–1848) muut teokset (taustaksi ks. Lappalainen 1957 ja 1959: 8–12; vrt. Blomstedt 1962). Kristityn vaelluksen jatko-osan (Bunyan 1834, 2. p. 1861) lisäksi nämäkin ovat etupäässä hengellisiä käännöksiä, joista kaksi — Tiirilän (1961: 336–337) mainitsema Ho(h)burg (1835, 2. p. 1838) ja Lappalaisen (1959: 10) identifioima Hübner (1843) — ilmestyi tosin ilman kääntäjän nimeä. Näiden sekä Almqvist-suomennoksen (josta on kaksi laitosta, 1843a ja 1843b) lisäksi Malmberg julkaisi yhden kirjoittamansa (1834, myöh. p. 1837, 1863 ja 1867) ja yhden kääntämänsä (Lenngren 1839) arkkivirren.

Keskittymiseni ortografialtaan muuta kirjakieltä hitaammin kehittyneeseen hengelliseen kieleen tasapainottaa samalla sitä, että 1800-luvun laajaa hengellistä kirjallisuutta on tähänastisessa tutkimuksessa käsitelty vain vähän. Kotuksen 1800-korpuksessakin sitä on vain niukasti. Saadakseni kattavan vertailuaineiston Malmbergin vuosina 1809–1843 julkaisemien teosten aikaisesta muusta kirjallisuudesta olenkin käynyt läpi vähintään ensimmäisen täyden (nimilehtien ja esipuheiden yms. jälkeisen) painoarkin kaikkien niiden niin maallisten kuin hengellistenkin kirjojen ensipainoksista, jotka Vasenius (1878: 217–264) näiltä vuosilta mainitsee laajan, mutta muun muassa arkkiveisut sivuuttavan bibliografiansa lopun kronologisesti etenevissä aihepiireittäisissä luetteloissa.³ Tätä aiempaa ja etenkin myöhempää kirjallisuutta olen tarkastellut kursorisemmin, joskin olen selvittänyt Raamatun, virsikirjan ja muutamien muiden teosten myöhempien painosten muutoksia.

VIERAIDEN GRAFEEMIEN JA GRAFEEMIIHTYMIEN MERKINNÄN KEHITYS

1800-luvun kahta ensimmäistä vuosikymmentä on kirjakielen historiassa luonnehdittu hiljaiselon ajaksi, edellisen vuosisadan kehityksen jatkoksi (Ikola 1965: 36–37). Vaikka

³ Etenkin näiden teosten etsimisestä ja löytämisestä kiitän Kansalliskirjaston henkilökuntaa.

jo vuonna 1807 arkkirunoilija Carl Borg kokeili ja propagoi soinnillisista klusiileista ja z :sta (muttei x :stä) luopumista eräässä julkaisematta jääneessä, mutta laajalti kopioidussa työssään (Salokas 1923: 183; Lauerma 2004), ainakin Vaseniuksen (1878: 217–264) luettelemissa 1800-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä ilmestyneissä uusissa kirjoissa sittemmin yleistyneet uudet merkintätavat näkyvät korkeintaan satunnaisesti.⁴ Malmbergin Kristityn vaellus -suomennos (Bunyan 1809) ei tästä poikkea, vaikka se ilmestyikin aivan vuosikymmenen ja vuoden 1809 lopulla, Suomen jo siirryttyä Venäjän alaisuuteen. Lize-liuksen 1700-luvun lopulla toteuttamista konsonanttien grafeemisista uudennoksista on Kristityn vaellukseen omaksuttu $c > k$ (jotain satunnaisia tapauksia lukuun ottamatta)⁵, mutta esimerkiksi tz -merkintä, jonka myös Lizelius säilytti raamatunlaitoksessaan, on vielä ennallaan. Laajempi ortografian uudistuminen alkaa aikakauden kirjallisuudessa kuitenkin käynnistyä heti 1810-luvun alusta alkaen.

$tz > ts$

Vanhan kirjasuomen tz oli käytössä vielä Malmbergin Kristityn vaellus -suomennoksen ensimmäisissä painoksissa. Vasta vuonna 1835 ilmestyneessä 5. painoksessa tz on systemaattisesti muutettu ts :ksi (esim. *itze* 1809: 4 > *itse* 1835: 4; *katzoi* 1809: 21 > *katsoi* 1835: 21; *wiherjöitzi* 1809: 167 > *wiherjöitsi* 1835: 171; *ylitze* 1809: 186 > *ylitse* 1835: 191). Murteissa äänteellisesti omaan suuntaansa usein kehittyneet prolatiivit poikkeavat tässäkin kuitenkin osin valtaedustuksesta. Teoksen prolatiiveista osa on *tten*-päätteisiä ja tällaiset on ts :llistetty vasta etupäässä 7:nnessä, mutta myös 8. painoksessa (esim. *siwutten* 1809: 103 kahdesti > *siwuitse*, *siwuitsen* 1857: 84 > *siwuitse* 1863: 7; *wieritten* 1809: 168 > *wieritse* 1863: 123). Viimeistään näissä painoksissa on myös ts :llistetty eräät satunnaiset *tt*- ja *t*-muodot (*seittemällä*, *-ldä* 1809: 189 > *seitsemällä*, *-ltä* 1857: 151; *weitellä* 1809: 173 > *weittellä* 1857: 138 > *weitsellä* 1863: 127), joskin pari tällaista on muutettu aiemminkin (*metän* 1809: 78 > *metsän* 1828: 78; *watastansa* 1809: 79 > *watsastansa* 1848: 64).

Vuonna 1834 ilmestyneessä Kristityn vaelluksen jatko-osassa on jo käytössä ts (esim. *itsensä*, Bunyan 1834: 8), joskin tämän rinnalla on esikoiskäännöstä runsaammin myös murteellista edustusta. Eräät *itse*-sanat (mts. 9, 19, 75) ja lukusanat *seitsemän* (mts. 238, 248) esiintymät ovat *tt*:llisiä (samaten *kattoiwat* mts. 142–143), jotkin *metsä*-sanat heikkoasteiset muodot yksinäis-*t*:llisiä (huom. myös *metittynyt* mts. 242). Teoksessa on hiukan myös yksiselitteisen savolaista *ht*-edustusta. Yksi henkilöistä on nimeltään *Tulkihtia* (esim. mts. 48) ja *ht*:llisiä ovat myös eräät *mehtä*-alkuiset yhdyssanat (mts. 123,

⁴ Vaseniuksen (1878: 217–264) luettelemissa 1800-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä ilmestyneissä 15 teoksessa ei huomatakseni kuvastu vielä edes $tz > ts$ -muutos eikä nasaalien ja *l*:n jälkeisten klusiilien soinniton merkintäkään ole ainakaan laajemmin yleistynyt. Rantasen (1956) tutkimissa almanakkojen liitekirjoituksissa on sen sijaan jo ts (paitsi vuonna 1808, jolloin yhtymää merkittiin pelkällä z -kirjaimella).

⁵ Kristityn vaelluksessa c :tä käytetään vain muutamassa lainasanassa ja yhtä lukuun ottamatta vain *ch*-yhtymässä (interjektio *Ach* 1809: 42; *Acti* 1809:143; mon. gen. *Cherubimein* 1809: 10; yks. gen. *Katechismuxen* 1809: 125). Sittemmin c poistetaan (*Ah*, 1835: 43) tai korvataan k :lla (1857: 115; 1863: 13; 1848: 97). Muutoin $c(h)$ -merkintää tapaa satunnaisesti ainoastaan nimissä ja Raamatun kirjojen lyhenteissä, joten en käsittele sitä lähemmin, vaikka Malmbergin eräissä muissa suomennoksissa $c(h)$:n käyttö on hiukan yleisempää. Kristityn lesken ja lasten vaelluksessa *Christus*-nimen lisäksi eräät siihen läheisesti liittyvät johdokset on kirjoitettu *ch*-alkuisina (esim. *Christitty*, Bunyan 1834: 3), samaten Hoburg-suomennoksessa (esim. *Christikunnasamme* 1835: 3, *Christillisys* mt. 105; muiden sanueiden sanoja 92, 73, 85).

148, 174), muutamat *kutsua*-verbin esiintymät (*kuhtui* 206; *kuhtumisia* 207) ja pari muuta muotoa (*tarvihthewallen* 205; *merkihtemätä* 233). Teoksen 2. painoksessa *ht*:lliset muodot on *ts*:llistetty *Tulkiehtia*-nimeä lukuun ottamatta (muuttamattomana esim. 1861: 37), mutta joitain *tt*:*t* -merkintöjä on jäänyt ennalleen (*ittekseni* 1861: 58; *metälle* mts. 145, *metät* 169, *metittynyt* 185; kerran myös *ht*:stä muutettuna *merkittemättä* 1861: 178). Lenngren-suomennoksen (1839) nimilehdellä on muoto *ruotiksi*, mutta Hoburg- (1835) ja Hübner-suomennookset (1843) ovat johdonmukaisesti *ts*:n kannalla ja Almqvist-suomennoksen vanhemmassa versiossa (1843a) on vielä etenkin *tt*-edustusta, mutta myöhemmän version *ts*:llisyyttä varioi vain satunnainen *kahtoo*-muoto (1843b: 22).

ts alkoi tulla käyttöön jo 1700-luvun puolella. Varhaisin systemaattinen käyttö on jäljitetty Cygnaeuksen Tukholmassa vuonna 1774 julkaisemaan Millerin raamatunhistoriaan ja tätä edeltäviin Lindin vuoden 1772 asetussuomennouskäsikirjoituksiin. Merkinnöissään horjahtelevan Gananderin lisäksi *ts*:ää käyttivät 1790-luvulla muun muassa Siionin Virsien suomentaja Lagus ja luonnonopin laatija Frosterus. (Rapola 1927, 1933: 94–95.) 1800-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä *ts*-merkintää on kuitenkin vain almanakkojen liitekirjoituksissa (ks. alaviite 4) ja asetusteksteissä. Juteini siirtyi heti vuodesta 1810 *ts*-merkintään, jota Renvall (1810: 12; 1811: 47–48, huom. erit. alav. 24) oli alkanut suosittaa. Vaikka almanakkakirjoitukset välillä palasivatkin vanhaan merkintätapaan (1811, 1814–1815, 1818–1819, ks. Rantanen 1956), vuosikymmenen lopulla *ts*-merkintä alkoi yleistyä. *tz*:stä oli luovuttu kirkkokäsikirjassa (Käsikirja 1817), Edmanin (1818) Naahum-suomennoksessa ja Hornborgin (1818) faabelikokoelmassa, mutta ennen kaikkea kansanrunojulkaisuissa (Gottlund 1818; von Schröter 1819), joissa tavattiin myös savolaista *ht*-merkintää. Vuonna 1820 perustamassaan Turun Wiikko-Sanomissa von Becker korvasi *tz*:n *ht*:llä, osin myös *tt*:llä, mutta siirtyi jo seuraavana vuonna käyttämään enimmäkseen *ts*:ää, tosin prolatiivit *t*:llisinä säilyttäen eikä täysin johdonmukaisesti (Eteläaho 1954: 89–93). *ht*:n, *tt*:n ja *ts*:n kamppailu käy hyvin ilmi myös 1820-luvun almanakkakirjoitusten variaatiosta.⁶

Vaikka hengellisessä kielessä käytettiin vielä *tz*-merkintääkin, juuri *ts*:ää alettiin siinäkin käyttää jo aivan vuosikymmenen alusta (huom. Matthias Gottlund 1821; Terstegen 1820). *tz* olikin Penttilän (1931: 85) mukaan harvinainen jo 1820-luvun uusissa hengellisissä kirjoissa, vaikka tämän kannalla olivat kuitenkin huomatakseni vielä Murray (1822), osin Dahl (1826) ja Arndt (1828). Uudesta maallisesta kirjallisuudesta *tz*-merkintä oli jo 1830-luvulle tultaessa käytännössä väistynyt (vrt. kuitenkin pietarilaista Aapiskirjaa 1833), mutta harvinaista se oli jo hengellisissäkin teoksissa. Renqvist⁷ käytti *ts*:ää osin varhaisimmasta tuotannostaan alkaen, mutta välillä hän tosin palasi *tz*-merkintään (Terstegen 1833; Renqvist 1835a). Tätä myöhemmin *tz*:ää käytti vielä Rapolan (1933: 95) esille nostama Helenius (virsikirjassaan 1837), joka sanakirjassaan (1838) siirtyi käyttämään *z*-merkintää. *ts*:n rinnalle jäi *tt*:n ohella kuitenkin vielä *ht* varioimaan hengellistä kieltä (huom. etenkin Kemellin Kempiläinen 1836a ja Tarvasen Schmid- ja Tengström-suomennookset 1836; harvinaistuvana Gossner 1838 ja satunnaisemmin varioivana vielä esim. Luther 1841). 1840-luvun alussa (1841) *ts* omaksuttiin virsikirjaan (Väinölä 1995:

⁶ 1820 *ht*, 1821–1822 *ts* ~ *ht*, 1823 *ts*, 1824 *tt* ~ *ts*, 1826 *ts* ~ *tt*, 1827 *tt*, 1828 *ts* ~ *tt*, 1829 *tt* ~ *ts*.

⁷ Renqvistin laajan tuotannon (josta olen itse osin tarkastellut vain Vaseniuksen, 1878: 147–148 ja 1880: 198–199 mainitsemia ensipainoksia) tarkkana selvityksenä ks. Laine ja Perälä (2005).

16), vuosikymmenen lopulla kirkkokäsikirjaan (Käsikirja 1848). Uuteen testamenttiin *ts*-merkintä pääsi vuonna 1852, koko Raamattuun 1853 (Puukko 1946: loppuviitteet 15 ja 1 s. 432–433; Rapola 1933: 95). Vaikka *tz* säilyi hengellisessä kielessä pitempään, eteni kehitys siinä harvemmin *tt*:hen ja *ht*:hen kuin maallisessa kirjallisuudessa. Näin uskonnollinen kieli päätyi maallista suoraviivaisemmin *ts*-merkintään, mikä osaltaan vakiinnutti varhaisnykysuomen kehitystä.

$x > ks$

Vanhan kirjasuomen käytäntö merkitä *ks*-yhtymää *x*-grafeemilla säilyi Kristityn vaeluksessa pitkään. Varhaisimmat, epäsystemaattisiksi jääneet *ks*-merkinnät ovat vasta teoksen 5. painoksessa. Vaikka sen esipuhe on vielä *x*:n kannalla, varsinaisen tekstin ensimmäisessä kappaleessa on *laakso* (1835: 1). Jo *tapauxesa*-muodon (mts. 2) myötä kuitenkin palataan vanhan *x*-merkinnän kannalle, joskaan ei vielä aivan systemaattisesti. Muutamassa eri riveille jaetussa muodossa on teoksen alkupuolella vielä *ks* (*huokauksilla* mts. 2; *taak-sensa*, *juok-suans* 5; *saadak-seni* 6; *juok-see* 13), mikä kertoo *x*:n tavuttamista nähtävästi jo hiukan vierastetun muita *x*-merkintöjä enemmän. *ks*:ään siirtyminen jäi kuitenkin vain aikeeksi (tai latojan horjunnaksi), sillä edempää 5. painoksesta on löydettävissä enää vain satunnaisia *ks*-merkintöjä (esim. *hiuksensa* mts. 27; *taaksensa* 97; *Laakson* 107; ruotsin originaalin yhdysosien mukaan *pok-staweilla* 168). Systemaattiseen *ks*-merkintään siirrytään vasta teoksen 6. painoksessa (1848), vaikka Malmbergin muut teokset olivat jo ensimmäisistä (Bunyan 1834 ja Malmberg 1834) alkaen *ks*-merkinnän kannalla.

Uutta merkintätapaa puolsi ensimmäisenä Renvall (1810: 13 ja erit. 1811: 44–45). Juteini otti *ks*:n käyttöön heti tuoreeltaan osin aiemmista, vielä vanhan ortografian kannalla olleista runoista toimittamassaan teoksessa *Kirjoituksia* (1810). Juteinin teoksia laajemmalle *ks*:n käyttö ei 1810-luvulla vielä juuri levinnyt. Vuonna 1820 *ks* ilmaantui ensin kerran almanakan liitekirjoitukseen ja samana vuonna ilmestymisensä aloittaneeseen Turun Wiikko-Sanomisiin. Jääskeläisen (1969: XII–XIII) mukaan *x*:n käyttö rajoittui varhaisnykysuomessa joihinkin hengellisiin teoksiin ja lakikieleen. Penttilän (1931: 84–85) mukaan *ks* oli jo 1820-luvulla tavallinen maallisessa kirjallisuudessa, mutta hengellisessä kirjallisuudessa käytettiin vielä *x*:ää.

Aivan näin suoraviivainen *x*:n ja *ks*:n jakauma ei kuitenkaan ollut. Turun Wiikko-Sanomissa saatettiin vuosikymmenen loppupuolellakin käyttää *x*:ää paitsi joissain hengellisissä teksteissä myös asetus- ja joskus runoteksteissäkin. Toisaalta monissa 1820-luvulla julkaistuissa hengellisissäkin kirjoissa käytettiin jo *ks*:ää (varhaisimpana Pietarissa painettu Gossner 1822), ja vuosikymmenen lopun uusissa hengellisissä kirjoissa *x* oli jo harvinainen (huom. kuitenkin Arndt 1828). Valistushenkisissä maallisissa kirjoituksisakin saatettiin myöhemminkin käyttää *x*:ää (almanakkakirjoituksissa heti 1821–1822, Franklinin neuvokirjassa 1826 ja satunnaisesti vielä Oulun Wiikko-Sanomissakin 1829). Asetusteksteihin *ks* vakiintui vasta vuodesta 1827 alkaen.

1830-luvulla *x* oli jo maallisesta kirjallisuudesta käytännössä väistynyt (huom. kuitenkin Säändö 1832 ja osin Aapiskirja 1833), mutta vielä vuosikymmenen alkupuoliskolla noin joka toisessa uudessa hengellisessä kirjassa oli vielä *x*, lähinnä Renqvistin pitkään noudattaman vanhan käytännön vuoksi (huom. vielä Schultenius 1836). Helenius (1837,

1838) jäi puolustamaan *x*:ää tätäkin myöhemmin (Rapola 1933: 79), mutta muuten 1830-luvun jälkipuoliskon uusissa hengellisissäkin kirjoissakin on *ks*.

Seuraavan vuosikymmenen alussa ilmestyneessä virsikirjassakin (1841) on jo *ks* (Väinölä 1995: 16), samaten (kirkko)käsikirjassa (1848). 1840-luvulta onkin jo vaikea löytää uusia *x*:llisiä teoksia (huom. kuitenkin Eklundh 1842), sillä Renqvistkin oli jo siirtynyt *ks*:n kannalle uusissa töissään (esim. Dumoulin 1841, Renqvist 1844 ja — vain nimilehdeltään *x*:llisenä — Steger 1847). Uuteen testamenttiin ja Raamattuun *ks* pääsi kuitenkin vasta 1852–1853 (Puukko 1946: loppuviitteet 15 ja 1 s. 432–433; Rapola 1933: 79).

KLUSIIILIN MERKINTÄ NASAALIEN TAI LIKVIDOIDEN JÄLKEEN

Kristityn vaelluksen ensimmäisessä painoksessa (Bunyan 1809) yksinäisklusiilit on vanhalle kirjasuomelle ominaisesti merkitty soinnillisiksi nasaalien tai /*n*/ jäljessä. Tällainen *mb-*, *ld-*, *nd-* ja (vahvankin asteen) *ng-*merkintä on teoksessa lähes systemaattista. *mp-*, *lt-*, *nt-* ja *nk-*merkintää käytettiin vanhassa kirjasuomessa (ks. Rapola 1933: 83–85) ja vielä 1800-luvun alkupuolella (Jääskeläinen 1969: 73–77) geminaattaklusiilien merkintään. Tällaista on myös Kristityn vaelluksessa (esim. *wältämätöin* 1809: 64), vaikka geminaattainen merkintä on jo teoksessa vakiintuneempaa. Yksinäisklusiileihin viittaavat *mp-* ja *nt-*merkinnät ovat kuitenkin aivan satunnaisia (*kompastu* mts. 78; *kumpanenka* 202, 203; *sontaa* 136, *kontata* 191), lukuun ottamatta joitain suoraan lainanantajakielestä tulevia (*Pergamentistä* mts. 4) tai lainoissa jo vakiintuneita kirjoitusasuja (*hantvärkki* 100, *hantvärkkäri* esim. 156). *nk-*merkintää tavataan (soinnillisen valtaedustuksen rinnalla) muutamissa liitepartikkeliesiintymissä (*kerrankan* mts. 85, *niinkan* 195, 212; *hywinkin* 113, *sanoinkin* 126; *saanenko* 61, *niinko* 114). *lt-*merkinnästä on enemmän tietoja, sillä verraten usein varsinkin yhdyssanojen jälkiosana tavattava sana *kaltainen* on kirjoitettu myös *t*:lliseksi (esim. *kaltainen* mts. 118; yks. gen. *mingäkaltaisen* 221; mon. part. *senkaltaisista* 132) eräiden satunnaisinakin muita runsaslukuisempien *lt-*tapausten lisäksi (esim. *yhtään askelta tiellä* mts. 165; *ilta-ruokaa* 72, *iltaan* 56; *kultaa* 132, 254; *endiseltä tieltä* 22; *waltomena* 41; *wältin* 99; *hän tuli-säteillä ylöspoltetais* 20).

Lähimmissä painoksissa on vain satunnaisia muutoksia, joskin etenkin *nd-*merkintöjä on hieman muuteltu varsinkin 3. painoksessa (esim. *unda* 1809: 1 > *unta* 1822: 1; *händä* 1809: 12 > *häntä* 1822: 12; *köndys* 1809: 94 > *köntys* 1822: 94; muista yhtymistä huom. *pengillä* 1809: 59 > *penkillä* 1822: 59). Korjaukset todennäköisesti heijastelevat tässä painoksessa enimmäkseen tapahtuvaa geminaattaklusiilien kaksikirjaimisen merkintätavan vakiintumista (esim. *kyntilätä* 1809: 5 > *kynttilätä* 1822: 5; 4. painoksessa esim. *wältämätöin* > *wälttämätöin* 1828: 64 ja joistain lainoista tätäkin myöhemmin, esim. *mantelini* 'päällystakkini' 1809: 69 > *manttelini* 1848: 56).

Yksinäisklusiilien merkinnän ensimmäinen systemaattinen muutos on vasta 5. painoksessa (1835) tapahtuva *mb* > *mp* (esim. *ympäristöldä* 1809: 113 > *ympäristöldä* 1835: 115). Muita yhtymiä on kuitenkin muutettu vain satunnaisesti (esim. *tulduani* 1809: 67 > *tultuani* 1835: 68; *huikendelewainen* 1809: 98 > *huikentelewainen* 1835: 100). Vasta 6. painoksessa on enimmäkseen siirrytty *lt*:hen ja *nt*:hen, joskin tässäkin painoksessa on vielä joitain *ld-*reliktejä (esim. raamattusitaatissa oleva *tiellä* 1848: 141) eikä *nd*:stä ole kokonaan luovuttu (esim. *käändymään* 1848: 50; *edesandamisens* 1848: 107). Pahiten kesken on kuitenkin *nk-*merkinnän vakiintuminen. Vaikka *ŋk* : *ŋŋ* -astevaihtelu on tyy-

▷

pillistä muun muassa pohjoissavolaisille murteille ja mahdollista lounaismurteissakin, monissa murteissa yhtymä on astevaihteluton (Kettunen 1940: kartta n:o 51), joten vanhan kirjakielen *ng*-merkinnät jäävät heikossa asteessa periaatteessa kaksitulkkintaisiksi (Rapola 1933: 123–124)⁸. Kristityn vaelluksen 6. painoksen muodoista, joiden olettaisi nykykielen perusteella vahva-asteisina tulleen muutetuksi *nk*:llisiksi, tosin vain tietyt sanat ja jotkin enimmäkseen ainakaan suoraa äänteellistä motivaatiota vailla olevat muotoryhmät on jätetty muita selvästi yleisemmin *ng*:llisiksi. Etenkin *Kuningas*-sanan esiintymät ovat yleensä aina *ng*:llisiä, ja myös sanat *wahinko* ja *henki* on usein kirjoitettu *ng*:llisiksi, vaikka ainoastaan possessiivisuffiksillisina muodot voisivat olla ääntämykseltäänkin heikkoasteisia.⁹ Ilman äänteellistä motivaatiota myös etenkin *kalkä*-liitepartikkeleita on *n:n* jäljessä kirjoitettu *g*:llisiksi, samoin eräitä sama-aineeksia pronomini- ja pronomini-*nt*- ja *nk*-merkintä (samoin kuin possessiivisuffiksillisten muotojen vahva-asteisuus) vakiintuu vasta teoksen 7. painoksessa (1857).

Käsiteltyjen klusiilimerkintöjen soinnittomaksi muuttumisen asteittäisyys käy ilmi myös Malmbergin muusta tuotannosta. Kristityn lesken ja lasten vaelluksessa (Bunyan 1834) ei enää käytetä *mb*:tä ja *ld*:stäkin on vain puolisen tusinaa esiintymää, nekin etupäässä runosäkeistä (esim. *siöldä* mts. 26; tosin myös *Kuninkaalda* 27 ja *häneldä* 264). *nd*-esiintymiä on kaksin verroin ja vielä normaalissa tekstissä. Eniten on kuitenkin jälleen *ng*-merkintää, josta valtaosa on *gin*-asuisia liitepartikkeleita (esim. *istuimengin* mts. 202; *lastengin* 244; systemaattisesti vain *kuutengin* esim. mts. 43). Teoksen 2. painoksessa soinnillisesta merkinnästä on kuitenkin jäljellä enää vain aivan satunnaisia jälkiä, kuten runosäkeeseen jäänyt ablatiivi *sulda* (1861: 30) ja genetiivi *Langemuksen* (mts. 176). Malmbergin vuonna 1834 kirjoittamassa Kirkkovirressä on muutaman *nd*-tapauksen lisäksi *nk*:llisten muotojen rinnalla vielä pari *ng*-merkintää, jotka kaikki muutetaan jo vuoden 1837 jälkimmäiseen painokseen (*Händä* > *Häntä*, *ravindosi* > *ravintosi*, *kuinga* > *kuinka*, kaikki s. 3; *maangin* > *maankin* s. 4). Vuoden 1835 Hoburg-käännöksessä on aivan satunnaisesti muiden tapausten lisäksi enää vain hiukan *ng*-merkintää (*jonga* s. 20; *kuinga* 16), osin eräissä vierassanoissa (*Evangelista* s. 83; *Ewangeliumin* alav. 1 s. 104). Bibliahistoriassa (Hübner 1843) *ng*:lliseksi on merkitty muutamien possessiivisuffiksillisten muotojen (*hengensä* s. 21; *langonsa* 56, 73) ja parin *kuinga*-tapauksen (s. 64, 105) lisäksi lähinnä vain *kin*-liitepartikkeleja, nämäkin usein vain Raamatun henkilöiden

⁸ Kaksitulkkintaiseksi jää myös merkintätavan digrafisuus, sillä vain velaarinasaalina äännettyä *ng*-sekvenssiä voi pitää digrafina. Samaten ainoastaan soinnittomana dentaalspiranttina äännettyä *tz*-sekvenssiä voi pitää digrafina, ei eri tavuihin kuuluvana äännettyä *ts*-yhtymää. Grafeemisestikaan kirjainyhtymien ja digrafiin distinktio ei ole aivan ongelmaton, sillä digrafeista on syntynyt usein uusia kirjaimia (esim. suomen *ä* ja *ö* ovat kehittyneet *ae*- ja *oe*-asuisista digrafeista ja myös esim. *tz* on ladottu etupäässä omalla kirjakkeellaan).

⁹ *Kuningas*-sanankin lukuisista (yleensä 'Jumalaa' merkitsevästä) esiintymistä vain kaksi genetiiviä on *k*:llistettu (1848: 107, 150), sanoista *wahinko* ja *henki* *g*:llisiksi merkityt yksikön partitiivitkin ovat tavallisia (mts. 36, 51, 56; 38, 74, 122, 133), vaikka nämä ääntämykseltään eivät voikaan olla heikkoasteisia, tosin kuin possessiivisuffiksilliset muodot (esim. *hengeni*, *hänen hengensä* 1848: 75, 78; *Kaupungimme*, *Kaupunginne* mts. 57; *heidän Kuningansa* 152).

¹⁰ Mainituista *kalkä*-liitepartikkeleista kaksi kolmannelta on vielä *g*:llisiä (esim. *engä*, *mihingä* 1848: 143; *kenengä* mts. 88; *joidenga* mts. 98). Samaten *kengän*-tyyppiset liitepartikkelit (esim. 1848: 65, 82) ovat usein *g*:llisiä, vaikka *kin/ka(a)n*-liitepartikkelit on enimmäkseen merkitty *k*:llisiksi. *jonga* ja etenkin *mingä*-muotojen yleisessä *g*:llisyydessä voisi nähdä genetiivien yleisen heikkoasteisuuden merkinnälle tarjoamaa mallia, sillä *kuinka* on puolestaan muutettu yleensä *k*:lliseksi (ks. esim. 1848: 99–100).

puheenvuoroiksi merkityissä kohdissa (esim. 1843: 102, 104, tosin myös *kuitengin* mts. 83, *kungin* 124). Kansakunnan kirjan varhemmassa versiossa (Almqvist 1843a) on vielä *nd*-merkintää ja etenkin *ng* on tavallinen, mutta teoksen myöhemmässä laitoksessa vanha merkintätapa rajoittuu *Engeli*-sanan esiintymiin (1843b: 21, 25, 27).

Nykyistä kirjoitustapaa tavattiin vanhassa kirjasuomessa (*rt*-merkintää lukuun ottamatta) vain satunnaisesti ennen 1700-lukua. *mb*-, *ld*-, *nd*- ja *ng*-merkintä alkoi väistyä Lizeliuksen v. 1775–1776 julkaisemissa Tieto-Sanomissa ja osin Gananderin töissä. Renvall (1810: 10, 1811: 40–43) esitti perustellusti uutta merkintätapaa, joskin hän myös suositti vaihtelematonta *nk*:ta. Sen sijaan uutta merkintää välillä pohtinut Juteini jäi vanhalle kannalle. (Rapola 1933: 80–83.) 1800-luvun kahdella ensimmäisellä vuosikymmenellä uusi merkintätapa oirehti lähinnä almanakkojen liitekirjoituksissa eikä näissäkään kaikissa (lisäksi Gottlund 1818).

Klusiilien soinniton merkintätapa alkoi laajemmin yleistyä vasta 1820-luvulta alkaen, ja tämä kehitys eteni hieman eri tahtiin sekä eri konsonanttiyhitymissä että kirjallisuudenlajeissa. Jääskeläinen (1969: XIII–XV) on korostanut, että merkintätavoista *mb* oli harvinaisin ja että myös *ld* rajoittui lähinnä hengelliseen kieleen mutta että *nd*-merkintää tavattiin jo enemmän ja *ng*:tä käytettiin pitkään maallisessakin kirjallisuudessa. Penttilä (1931: 84–85) antaa ymmärtää, että jo 1820-luvulla soinniton merkintätapa oli tavallinen maallisissa kirjoissa, muttei vielä hengellisissä. Tosin myös Franklin (1826) on vielä enemmänkin vanhalla kannalla ja Wireniuksen (1827) sanakirjassa on systemaattisesti modernisoitu vain *mp*-merkintä, jollaista tavataan toisaalta myös joissain uskonnollisakin kirjoissa, etenkin Renqvistin käänöksissä (Janeway 1822 ja Kempiläinen 1829).

1830-luvun alkupuolella julkaistiin enää harvoja uusia teoksia, joissa kaikki neljä äänneyhtymää oli merkitty soinnillisiksi (huom. kuitenkin Kolme kanssapuhetta 1832, Tolpo 1832 ja Lapsuuden-kirja 1835; maallisista kirjoista vain Säändö 1832). Renqvistin töissäkin on yleensä ainakin *mp* (paitsi 1830) ja (Arndtia 1832 lukuun ottamatta) lisäksi *kin*, *ka(a)n*-liitepartikkelit on usein merkitty *k*:llisiksi (Topp 1833, Terstegen 1833, Bernieri 1834 ja samaten vielä Schultenius 1836; muiden teoksista tähän tapaan myös Wallin 1836 ja Strandbergin Kempiläinen 1836b), mutta myöhemmin myös *lt*- ja *nt*-merkintä alkaa olla Renqvistinkin töissä tavallisempaa (Renqvist 1835a ja b; Fresenius 1836). Toisaalta maallisessakin kirjallisuudessa tavattiin vahvan asteen *ng*-merkintää vielä 1830-luvulla, etenkin sen alussa, huomatakseni Ahlholmilla (1830), Lagervallilla (1831) sekä yksittäisten *ld*- ja *nd*-tapausten lisäksi Böckerillä (1833) ja vielä Aejmelaeuksellakin (1838). Jo 1830-luvun lopulta uusissa hengellisissä teoksissakin on käytetty vanhaa merkintätapaa enää etupäässä satunnaisesti, joitain poikkeuksia lukuun ottamatta. Helenius on virsikirjassaan (1837) vanhalla kannalla eikä hänen sanakirjassaan (1838) soinnitonta merkintää juuri ole.

Lehdistä vanhalle kannalle jäi (Juteinia lähellä ollut) Sanan Saattaja Wiipurista, jonka merkintä alkoi modernisoitua vasta 1840-luvun alussa. Tällöin virsikirjassakin (1841) enimmäkseen siirryttiin uuteen merkintätapaan. Joissain teoksissa tavataan tämän jälkeenkin jopa systemaattista vanhaa merkintää (Eklundh 1842 ja — ratkaisua loppusanoissaan (s. V) tosin jo selitellen — Tolpo 1848), mutta yleensä tästä on jäljellä enää horjuntaa lähinnä vain *n:n* jäljessä. *nd*-merkintä käy hengellisissä teoksissakin yhä harvinaisemmaksi (esim. Sellergren 1842: 9, 11, 20 mutta enää 1843: 6). Jääskeläisen (1969: XIV, 45–48) mukaan sporadista *ng*-merkintää tavattiin sen sijaan vielä myöhemminkin, etenkin sanoissa *engeli*, *sangari*, *kaupungi*, (*Pyhä*) *Hengi* ja *evangeliumi*. Merkintä horjui *nk*-yhtymän

▷

astevaihtelun murre-erojen vuoksi kuitenkin myös vahva-asteisten yleistysten suuntaan ja etenkin sanojen *kaupunki*, *vahinko*, *kuningas*, *langeta* ja *henki* heikkoasteisia muotoja kirjoitettiin pitkään vahva-asteisiksi (mp.). Aivan kuten esimerkiksi sosiolingvistien tutkimissa tasaantuvissa kansanmurteissa, myös kehittyvän kirjakielen variaatiossa on odotuksenmukaisesti leksikaalisia eroja. Vaikka vuoden 1852 UT:n (Puukko 1946: loppuviitteet 15 ja 1 s. 432–433) ja vuoden 1853 Biblian on katsottu vakiinnuttaneen nasaalien ja *l*:n jälkeisten klusiilien soinnittoman merkinnän vanhalle kannalle jäänyttä Juteinia lukuun ottamatta (Rapola 1933: 81–82), vielä vuoden 1853 Bibliassakin on lainasanoina *engeli* (> *enkeli* 1862) ja *ewangeliumi* (*k*:llisena vasta Bibliassa 1896–1897). Satunnaisia *nk* > *ng* -korjauksia tehtiin vielä Kiven teoksiinkin (esim. Saarimaa 1934: 300). Vähäistä horjuntaa tavattiin siis vielä myöhemminkin vuosisadan jälkipuoliskolla.

ASTEVAIHTELUN *d*- JA *g*-RELIKTIT

Nasaalien ja *l*:n jälkeisten tapausten lisäksi omaperäisessä sanastossa *d*:tä ja *g*:tä on tavattu — nykyisen astevaihtelukäytön lisäksi — myös spiranttien relikteinä etenkin eräissä suffiksaalisen astevaihtelun muodoissa (esim. *sanoden*, *tygö*). *g*-reliktejä on hiukan myös radikaalista astevaihtelusta (esim. *sugusta*).

t:n astevaihtelussa vanhahtavan *d*:llisiä muotoja on Kristityn vaelluksessa käytetty lähinnä eräistä 2. infinitiivin instruktiivimuodoista. Näiden *d* on kadonnut joko teoksen 6. painokseen (*sanoden* 1809: 115, 246 > *sanoen* 1848: 90, 186; huom. 1809: 44, 87 > *sanoin* 1848: 38, 70 > *sanoen* 1863: 36, 66) tai hiukan useammin 7. painokseen mennessä (esim. 1809: 23, 252 > *sanoen* 1857: 24, 199; *toiwoden* 1809: 207 > *toiwoen* 1857: 165). Vanhassa kirjakielessä yleisesti *t*-loppuisena tavatusta *kiirut*-sanasta on myös käytetty alun perin *d*:llistä muotoa (*kiirudella* 1809: 2 > *kiirulla* 1835: 2 > *kiirudella* 1848: 8 > *kiiruudella* 1857: 8). — Pari *sanoden*-muotoa on Malmbergin Hübner-suomennoksessakin (1843: 55, 60).

Vertailuaineistoihini on *sanoden*-tyyppisiä muotoja karttunut vielä 1830-luvulta myös maallisesta kirjallisuudesta (Ahlholm 1830: 37; Wallin 1835: 3), Aejmelaeuskin (1838) käyttää tällaisia vielä paljon (*sanoden* esim. 13, 81; *toiwoden* esim. 38). Virsikirjassa (1841) on vielä *sanoden* (esim. 336: 1–3) ja *toiwoden* (411: 6). 1800-korpuksessa on myöhemmistä *sanoden*-muodoista hajatietoja vielä vuoden 1847 Suomettaresta ja esimerkiksi Liliuksella (1850) muoto on vielä tavallinen; *kiiruudella*-muodosta on tieto eräästä vuoden 1841 asetuksesta. Bibliassa (1853) on vielä *sanoden*, mutta tämän jälkeen (jo UT:ssä 1852 käytetty) *sanoen* vakiintuu (Bibliassa 1857–1859 ja 1862).

Enemmän tietoa on *k*:n astevaihtelun *g*:llisistä relikteistä, etenkin *tygö*-asuisista postpositioista. Vanhalle kirjakielelle ominainen *tygö*-postpositio on heikkoasteinen, vaikka tämä *tyvi*-sanasta kehittynyt muoto on (länsi)murteissa yleistynyt vahva-asteiseksi *tykö*-asuseksi muodoksi, millaiseksi se kirjakielessäkin lopulta kehittyi (Rapola 1933: 117–118; Tuomi 1973). Malmbergin *tygö*-asuiset postpositiot muutetaan *k*:lliseksi vasta Kristityn vaelluksen kuudennessa painoksessa (esim. *tygö* 1809: III > *tykö* 1848: III; *tygön*, *tygöns*, *tygönne* 1809: 19 > *tykö*, *tyköns*, *tykönne* 1848: 20; *tygönsä* > *tykönsä* 1809: 137 > *tykönsä* 1848: 106). Kristityn lesken ja lasten vaelluksessa (Bunyan 1834) *tykö* on jo yleistetty *k*:lliseksi. Hoburg-suomennoksen alussa on vielä muutamia satunnaisia *tygö*-muotoja (1835: alav. s. 13; 20), mutta myöhemmissä teoksissaan Malmberg ei tällaisia *g*:llisiä muotoja enää käytä.

Eräistä produktiivisen radikaalin astevaihtelun piiriin kuuluvista tapauksista Malmbergin alun perin käyttämät *g*:lliset muodot ovat Kristityn vaelluksesta väistyneet samaten enimmäkseen teoksen 6. painoksessa (*sugusta* 1809: 62, 148 > *suwusta* 1848: 51, 114; *sugustani* 1809: 104 > *suwustani* 1848: 82; *sugustansa* 1809: 101 > *suwustansa* 1848: 79; *polguille* 1809: 205 > *polwuille* 1848: 156; *polgun* 1809: 169 > *polwun* 1848: 130 > *polun* 1863: 124; *Polwilugun* 1809: 74 > *Polwiluwun* 1848: 60), poikkeuksellisesti kuitenkin *polguille* (1809: 31) jo 3. painoksessa > *poluille* (1822: 31) ja esipuheen *lugusa* (1809: III) vasta 7. painoksessa > *luwussa* (1857: 1). Kristityn lesken ja lasten vaelluksessa (Bunyan 1834) on jäljellä vielä pari *sugusta*-reliktiä (1834: 89, 177 > *suwusta* 1861: 68, 136) sekä *pugulla* (1834: 262 > *puwulla* 1861: 200). Hoburg-käännöksessä on yksittäinen genetiivi *pugun* (1835: 59), mutta Hübner-suomennoksessa (1843) on useasti muoto *sugusta* (esim. 77). Kansakunnan kirjassa *g*-relikteistä kertovat enää *sukusta*-asuiksi *k*:llistetut muodot (Almqvist 1843a: 4; 1843b: 5).

Vielä 1800-luvulla *k*:n heikon asteen merkinnässä tavattiin ortografisia *g*-reliktejä (Rapola 1933: 88, 117–118, 122), esimerkkien mukaan tosin enää labiaalisessa äänneymäristössä. Jo Renvall (1810: 14, 1811: 48–49) kehotti luopumaan *g*:llisistä muodoista. Jääskeläisen (1969: 21–22) mukaan tällaiset olivat 1800-luvulla jo melko harvinaisia ja miltei yksinomaan uskonnollisissa teoksissa tavattavia, joskin jotkin hänen esimerkeistään ovat lakiteksteistäkin. *tygö*-muotoja olen 1830-luvulta löytänyt lähinnä enää hengellisistä (ja Renvqvistin tekemistä) kirjoista (esim. Sturm 1830; Topp 1833; Schultenius 1836). Näissäkin on usein ainakin rinnalla myös *k*:llisiä muotoja (esim. Gossner 1834; Renvqvist 1835b). Heleniuksella on sanakirjassaan (1838) vielä molemmat variantit. Virsikirjassa (1841) on jo *tykö*. Satunnaisina relikteinä *tygö*-muotoja on kuitenkin vielä tavattu (esim. Wanhassa Saarassa 1843:11), 1800-korpuksen (rukouspäivä)asetuksissa vielä 1850-luvullakin. *sugun*-tyyppisiä muotoja ovat käyttäneet maailmanhistorioissaan vielä Ahlholm (1830) ja kerran myös Ticklén (osuudessaan teokseen Lönnrot ja Ticklén 1836: 319). Renvqvistilläkin on vielä satunnaisesti *pugusansa* (Terstegen 1833: 79). Lapsuudenkirjassa (1835: esim. 12) on käytetty *su-un*, *su-usta* -muotoja, mutta Heleniuksella (1838) on jo esim. *suku* : *suwun*. Virsikirjassa (1841) *g*-reliktejä on enää *puku*-sanasta (esim. 113: 2; huom. tosin myös tilapäismuoto *lukun* 93: 10). Satunnainen *g*:llinen kirjoitusasu tavataan *luku*-sanasta vielä Suomettaressa 1847 (Häkkinen 1994: 167). UT:sta (1852) ja Bibliasta (1853) en — satunnaisotannalla — *tygö*-muotoja enkä muitakaan *g*-reliktejä enää löytänyt.

LAINASANOJEN MERKINNÄN MUUTOKSET

Soinnillisia klusiileja ilmentävät *b*, *d* ja *g* olivat kirjasuomessa alkuun tavallisempia myös monissa lainasanoissa¹¹. *f* oli harvinaisempi, sillä *f*-äännettä merkittiin varhemmin myös *ph*-digraffilla.¹²

¹¹ Lainasanoista esitettyjen etymologisten tietojen peruslähteenä on SSA. Jo varhemmassa kirjakielessä tavatuista lainoista ks. myös VKS:n tähän mennessä valmistuneita kahta osaa.

¹² Myös *z*-grafeemia on varhaisnykysuomessa käytetty joissain lainasanoissa lähinnä *s*-äänteen merkintään, mutta Malmbergin Kristityn vaellus -suomennoksessa tällaista tavataan ainoastaan joidenkin (raamatullisten)

Sananalkuisiin soinnittomiin klusiileihin on Malmbergin Kristityn vaelluksen lainasanoissa siirrytty etupäässä teoksen 5. painoksessa (1835). Siinä on muutettu soinnittomalla klusiililla alkavaksi pikemminkin ruotsista (*bokstav*) kuin saksasta (*die Buchstawe*) lainatun oloisen *bokstawi*-sanani pari esiintymää (esim. *bokstaweja* 1809: 163 > *pokstaweja* 1835: 168 > *puustaweja* 1857: 131 > *kirjaimia* 1879: 82). Muodosta *bokstaweilla* (1809: 250) on tosin siirrytty jo 4. painoksessa (1828: 250) asuun *puustaweilla*, jota on käytetty myös teoksen jatko-osassa (Bunyan 1834: 12). Hoburg-suomenoksessa on taas kirjoitettu *Kulta-Puokstaweilla* (1835: 8). *bruukata*-verbi (1809: 154 < ruotsin *bruka*) on muutettu *p*-alkuiseksi Kristityn Vaelluksen 5. painoksessa (*pruukata* 1835: 158, josta > *käyttää* 1857: 124). Ruotsista lainatun *basu(u)na*-sanani (< *basun*, vrt. saksan *die Posaune*) yhtä poikkeusta lukuunottamatta (1809: 146) lyhytvokaaliset esiintymät on muutettu *p*-alkuiseksi vasta teoksen 8. painoksessa (esim. *Basunain* 1809: 45 > *pasunain* 1863: 37).

Samaten varhain kirjasuomeen lainatun *duomita*-sanueen muodot on sen sijaan muutettu *t*-alkuiseksi jälleen jo 5. painoksessa (esim. *duomitan* 1809: 117 > *tuomitan* 1835: 120; *duomio* 1809: 158 > *tuomio* 1835: 162; *duomittu* 1809: 3 > *tuomittu* 1835: 4; *Duomarilda* 1809: 52 > *Tuomarilda* 1835: 53). Tästä on vain muutama poikkeus.¹³ Kristityn lesken ja lasten vaelluksessa sanue on *t*-alkuinen alusta alkaen (esim. 1834: 57). Hoburg-suomenoksen alussa on vielä genetiivi *duomitsemisen* (1835: 6), mutta sanueen myöhemmät esiintymät ovat *t*-alkuisia. Kirjasuomessa varhainen ruotsalaislaina on myös saksassa tavattava *dra(a)ki* 'lohikäärme'. Sen esiintymät on kotoistettu *tr*-alkuiseksi vasta Kristityn vaelluksen 8. painoksessa (esim. *drakit* 1809: 17 > *draakit* 1822: 17 > *traakit* 1863: 18), jossa muutamit esiintymät on leksikaalisestikin suomalaistettu (*Draki, Drakilla* 1809: 85, 79 > *lohikäärme, lohikäärmeellä* 1863: 65, 60), joskin yksi esiintymä *Drakeja* (1809: 245) on jäänyt vielä teoksen 9. painokseen (1879: 121).

Kristityn vaelluksessa alkuun *g*-alkuisina tavatuista sanoista ainoastaan *gewääri*-sanani (vrt. ruotsin *gewär*, alasaksan *gewehr*) esiintymä on sittemmin (6. painoksessa) muutettu *k*-alkuiseksi (yks. iness. *gewäärisä* 1809: 41 > *kiwäärisä* 1848: 36). — Jo Gananderilla (1786–1787) tavataan käsitellyistä sanoista sekä soinnillisella että soinnittomalla klusiililla alkavia muotoja (poikkeuksina vain *pokstawi* ja *draaki*). Jo varhain (1810: 13, 1811: 62) soinnillista merkintää vastustanut Renvall (1826) on sen sijaan jättänyt tällaiset muodot ainoastaan viittaushakusanoiksi (poikkeuksena vain *gewäri*, jonka rinnalla omana artikkelinaan tosin myös *kiwääri*). *duomita*-sanueen *d*:llinen kirjoitustapa alkaa hengellisessä kirjallisuudessa harvinaistua viimeistään 1830-luvulla.¹⁴ Helenius on *t*:n kannalla jo 1837 (esim. 247, 329) eikä hänen sanakirjassaan (1838) ole enää *b*- eikä juuri *g*-alkuisiksikaan merkittyjä lainoja. Tätä myöhempää Kotuksen 1800-korpuksestakin löytyy edellä käsitellyistä sanoista soinnillisena ainoastaan Loben (1881: 124) *basuni*. Lähinnä erikoislainoissa sananalkuisia soinnillisia klusiileja tavataan toki vieläkin.

nimien merkinnässä enkä ole siksi kiinnittänyt siihen huomiota vertailuaineistoja kerätessänikään.

¹³ Yhdessä paikkaa, 1809: 46, muodot on *t*:llistetty jo 1822: 46, parissa – 1809: 71, 106 – vasta 1848: 58, 84. Edestakaisena *d* > *t*-muutteluna vrt. vielä 1809: 4, 1835: 4, 1848: 9 ja 1857: 9.

¹⁴ Esim. Luther (1830: 3, 11), Tolpo (1832: 5, 6), Gossner (1834: 12) ja Wallin (1836: 34), mutta Renqvist kirjoittaa näin enää harvoin (tosin vielä Rancken 1836: 11, 14).

Lainojen sanansisäiset soinnilliset klusiilit on Kristityn vaelluksessa muutettu soinnittomiksi yleensä teoksen 7. painoksessa (esim. *Aadeli* 1809: 141 > *Aateli* 1857: 113; *Paradisiin* 1809: 247 > *Paratiisiin* 1857: 196; *Kauppa-puodiin* 1809: 214 > *kauppa-puotiin* 1857: 170; *riigeli* 1809: 178 > *riikeli* 1857: 142). Tästä on vain vähäisiä poikkeuksia, etupäässä ajallisesti aikaisempia (*kryydimaita* 1809: 132 > *kryytimaita* 1848: 102), *registeri*-sanana osalta painosta myöhempiä (*registerin* 1809: 74 > *rekisterin* 1863: 57 > *luettelon* 1879: 40, *Huone-registeristä* 1809: 75 > *huonerekisteristä* 1863: 57; *Welka-regesteriin* 1809: 214 > *Welka-registeriin* 1822: 214, tosin > *welka-rekisteriin* jo 1857: 171). Kristityn lesken ja lasten vaelluksessa lainasanojen merkintä on alun alkaen soinnittomampaa (mutta huom. esim. gen. *Paradiisiin* 1834: 166 > *Paratiisiin* 1861: 131; *d*:llisenä muoto on vielä Lenngrenilläkin 1839: 3). – Edellisistä sanoista tuntemansa Ganander (1786–1787) on kirjoittanut soinnillisella klusiililla (paitsi *puodi* ~ *puoti*). Tällaista vastustanut Renvall (1810: 13; 1811: 62) taas horjuu sanakirjassaan (1826): esimerkiksi sanoista *aateli* ja *puoti* viitataan *d*:llisiin hakusanoihin, mutta *kryydi*-sanana rinnalla on *kryyti*, ja *rekisteri* on vain *k*:llisenä. Helenius (1838) on kirjoittanut tuntemansa sanat soinnillisella klusiililla. Kotuksen 1800-korpuksessa on käsitellyistä soinnillisista kirjoitustavoista 1840-luvun jälkeen vain hajatietoja (*paradi(i)si*-asua lukuun ottamatta).¹⁵

ph > *f*, *f* > *w*

Raamatullisissa lainasanoissa *f*-äänteen merkinä on Kristityn vaelluksessa käytetty alun perin *ph*-yhtymää. Tämä on muutettu *f*:ksi teoksen vuonna 1863 ilmestyneessä 8. painoksessa (esim. *Pharaonin* 1809: 143, 144 > *faraon* molemmat 1863: 106; *Philistereistä* 1809: 202 > *Philistealaisista* 1857: 161 > *Filistealaisista* 1863: 148; *Prophetain* 1809: 247 > *Propheetain* 1857: 196 > *profeetain* 1863: 179; *Seraphimein* 1809: 10 > *Serafi-mein* 1863: 13). Joissain ruotsalaislainoissa — lähinnä vain *fangi*-sanana muodoissa ja johdoksissa — tavataan sen sijaan alun perinkin *f*, kuten lounaismurteissakin. Tällaiset lainat on muutettu *w*:llisiksi yleensä teoksen 5. painoksessa (esim. *fangit* 1809: 173 > *wangit* 1835: 178; *fangi-huonen* 1809: 178 > *wangi(-)huonen* 1835: 183 > *wankihuoneen* 1857: 142; *fangeuteen* 1809: 4 > *wangeuteen* 1835: 4 > *wankeuteen* 1857: 9; *fangiudella* 1809: 176 > *wangiudella* 1835: 181 > *wankeudella* 1857: 141; *fangittais* 1809: 108 > *wangittais* 1835: 110). Muutamissa esiintymissä *f* on kuitenkin korvattu jo 2. painoksessa ja vielä yksinäis-v:llä, jota fraktuurateksteissä on käytetty vain eräissä lyhenteissä, nimissä ja *evankeliumi*-sanana muodoissa ja johdoksissa. *vangi*-tyyppisistä muodoista on 3. painoksessa tosin heti palattu *f*-alkuisiin muotoihin, jotka on 5. painoksessa sitten *w*:llistetty (*fangeja* 1809: 139 kahdesti > *vangeja* 1815: 139 > *fangeja* 1822: 139 > *wangeja* 1835: 142 > *wankeja* 1857: 112; *fangeuteen* 1809: 214 > *vangeuteen* 1815: 214 >

¹⁵ Useimmille edellä tarkastelluille Malmbergin teosten lainoille voidaan osoittaa äänteellisesti läheisiä vastineita sekä saksasta että ruotsista. Mutta vaikka Kristityn vaellus on ilmoitettu juuri saksasta käännettyksi (mihin sen raamattusitaattien käsittely viittaa, Laine 2000: 136, 139), lainojen äänteelliset piirteet viittaavat usein ruotsiin. Kirjakieleen jo vakiintuneita ruotsalaislajinoja Malmberg on toki voinut käyttää, vaikka alkuteksti olisikin ollut saksalainen, mutta vaikeampaa on selittää, kuinka tekstiin olisi tällöin voinut jäädä esim. sellainen alkuun kääntämättä jäänyt ruotsalaisuus kuin *Lif-Wahntinsa* (1809: 250 > *Hengen-Wartiat* 1815: 250). Käännös voikin pohjautua myös ruotsinnokseen, joka saksannokseen perustuvana vain on raamattusitaateiltaankin samankaltainen (vrt. Lauerma 1994: 142 alaviite 45 ja siinä mainitut teokset).

fangeuteen 1822: 214 > *wangeuteen* 1835: 220 > *wankeuteen* 1857: 171), joskin yksi varhainen *w*:llistymäkin 3. painoksessa tavataan (*fangin* 1809: 46 > *wangin* 1822: 46). Muoto *Puuro-fatiin* (1809: 194) on sen sijaan *w*:llistetty vasta 7. painoksessa (> *Puuro-watiin* 1857: 155). Tässä painoksessa myös *fr*-alkuiset lainat on muutettu *r*-alkuisiksi (*Frouwa* 1809: esim.177 > *rouwa* 1857: 142).

Kristityn vaelluksen jatko-osassa on *ph*:llisena vielä *Pharaota* (Bunyan 1834: 168 > *Faraota* 1861: 129), mutta *Profetallen* (1834: 226) on jo *f*:llisenä. Malmbergin Hoburg-käännöksessä (1835) *ph*:ta on käytetty raamatullisten lainojen merkinnässä (esim. *Pharaon* s. 96; *Pharisealaiset* 81; *Phariseusten* 29; *prophetaksesi* 113; *prophetallisen* 15), mutta myös sanassa *Prophessori* (alav. s. 14) ja *f*:ää on käytetty *wanki*-sanueessa (*fangituiksi* 1835: 82). Hübner-suomennoksessa (1843) näin on kirjoitettu paitsi tämän sanueen sanat (esim. *fangit* 16; *fankiuteen* 53) ja *fadissa* (yks. iness. 92), kuten Kristityn vaelluksessa, myös raamatulliset lainat (esim. *Faraon* 17, 22; *Fariseukset* 100; *profeta* 121; *profetissa* 'naisprofeetta' 77).

Renvallin sanakirjassa (1826) ei ole enää *ph*:llisiä lainasanoja, mutta *fanki* johdosineen ja *fati* ovat vielä *f*:llisiä, vaikka alkuun Renvall (1810: 13, 22; 1811: 43, 63) oli katsonut sekä *f*-äänteestä että -kirjaimesta voitavan yleiskielessä luopua. Juteini kirjoitti *wanki*-sanuetta *w*:llä jo Ajanviete-kirjassaan (1817: 9, 16). 1800-korpuksesta enimmät tällaiset *f*-alkuiset muodot väistyvät jo lähestyttäessä 1830-luvun puoltaväliä, jolloin *w* alkaa ilmaantua myös Renvallin teoksiin (esim. *wangi*, Bernieri 1834: 244). Heleniuksellakin (1838) on jo *wangi* (eikä muita *ph*:llisiä muotoja kuin *phariseus* s.v. *pharise*). Maallisista kirjailijoista vielä Lönnrot (ja Ticklén 1836) kirjoitti raamatullisia lainoja *ph*:llisinä, mutta hengellisissä teoksissa tällaisten *f*-merkintä alkoi tällöin vasta orastaa (esim. *profeeta*, Ehrström 1837: 4) eikä se seuraavalla vuosikymmenelläkään vielä vakiintunut. Sen sijaan *fangi*-tyyppiset muodot selvästi harvinaistuvat jo 1840-luvun hengellisessä kirjallisuudessa (mutta huom. vielä myös Nyman 1842), sillä näitä *w*:llistettiin virsikirjassakin (1841; huom. myös *wadis* 219: 5), vaikka *ph*-merkinnästä alettiin luopua vasta myöhemmin (1860, jolloin tosin vielä *farao* ~ *pharao* esim. 231: 6, 307: 8 ja *triumpheraa* 411:1). Vielä vuoden 1853 Bibliassa (ja vuoden 1852 UT:ssa) *ph*:llisinä kirjoitetut lainat ovat ennallaan, vaikka käsitellyissä *wanki*-tyyppisissä (yleis)lainoissa on jo *w* (vrt. Puukko 1946: 256–257). Vasta Ingmanin niin sanotussa koetusraamatussa (Biblia 1857–1859) on raamatullisten vierassanojen *ph*:sta luovuttu *f*-merkinnän (esim. *fariseus*, *profeta*) hyväksi. Virallisesti hyväksytyyn raamatunkäännöksen viivästyminen vuoksi tällaisten *f*-merkintä ei kuitenkaan vielä vakiintunut Raamatun kielessä varhaisnykysuomen kaudella.¹⁶

¹⁶ Vaikka Ingmanin käyttämä *f*-merkintä omaksuttiin tuoreeltaan ainakin Englannin ja Ulkomaan Bibliaseuran julkaisemaan UT:n ja Psaltarin laitokseen (1858), tämän periaatteessa vain virallisesti hyväksytyä raamatutekstistä painavan seuran julkaisuissa palattiin raamatullisten lainojen merkinnässä *ph*:hon. Suomalaisten kustantamissa laitoksissa siirryttiin *f*-merkintään Bibliassa 1896–1897, mutta vasta vuonna 1911 Englannin ja Ulkomaan Bibliaseura julkaisi kielellisesti korjatuksi ilmoitetun, hiljattain valmistunutta UT:n väliaikaista käännöstä noudattavan raamatunlaitoksen (Biblia 1911), jossa raamatullisissa lainoissakin oli *f*.

LOPPUKATSAUS

Uuden ortografian omaksuminen oli vieraista grafeemeista luopumisenkin osalta as-teittainen prosessi. Eri piirteistä luovuttiin eri tahtiin. Samoistakin piirteistä joidenkin yksittäisten sanojen muodot saattoivat muita pitempään säilyä vanhalla kannalla etenkin lainasanoissa, jos originaalin mukainen kirjoitusasu tällaista tuki, joskus päinvastoin. Vanhat merkintätavat eivät kokonaisuudessaan siis leimaa mitään tekstilajia pitkään: yhtenäisestä »vanhasta ortografiasta» puhuminen on varhaisnykysuomessa mielekästä oikeastaan vain 1800-luvun alkupuoliskon raamatunlaitosten osalta, sillä muuten myös hengellisen kielen merkintä kehittyi vähitellen. Maallisen kirjallisuuden ortografia kehittyi kokonaisuudessaan tunnetusti nopeammin, vaikka asetus- ja säädöskielen konservatiivisuus tätäkin hieman hidasti. Mutta varsinkin jos uusia julkaisuja tarkastellaan erillään uusintapainoksista, maallisen ja hengellisen kirjallisuuden ero ei osoittaudu niin jyrkkärajaiseksi kuin aiemmin oletettiin. Varhemman tutkimuksen luoma kuva vain painottuu toisaalta muutamaankonservatiivisimpaan kielenkäyttäjään (Heleniuksen ja Renqvistiin), toisaalta vasta vuoden 1853 Raamattuun tehtyihin muutoksiin. Laajemmat vertailuaineistot kuitenkin osoittavat, että myös hengellisessä kielessä tapahtui otaksuttua aiempaa ja nopeammin edennyttä kehitystä.

Vaikka jo 1700-luvun viimeisellä neljänneksellä käynnistynyttä $tz > ts$ -muutosta ei aikakauden Raamatun laitoksiin tuotu, uutta merkintätapaa käytettiin alusta alkaen myös joissain uskonnollisissa teoksissa. Uusissa hengellisissä teoksissa tz kävi harvinaiseksi jo 1820-luvulla ja käytännössä se väistyi 1830-luvun puolivälistä alkaen. Sen sijaan Renvallin aloitteesta ja Juteinin toimesta vuodesta 1810 $x:n$ rinnalle tullut ks -merkintä alkoi vasta 1830-luvulla laajemmin yleistyä uusiin uskonnollisiin kirjoihin. Näistä x väistyi lopullisesti vasta aivan 1840-luvun alussa, vaikka maalliseen kirjallisuuteen ks oli käytännössä vakiintunut jo 1820-luvulla, asetusteksteihin tosin vasta vuodesta 1827 alkaen.

Nasaalien ja $l:n$ jälkeiset klusiilit tuovat ilmi samantyyppistenkin grafeemiyhtymien toisistaan ajallisesti poikkeavan kehityksen. Ensin alkoi väistyä mb -merkintä, josta alettiin siirtyä mp -hen hengellisissä teoksissakin jo 1820-luvulla. lt - ja nt -merkintä vakiintui hitaammin, mutta maalliseen kieleen nämä omaksuttiin enimmäkseen tämän vuosikymmenen loppuun mennessä ja enimpiin uusiin hengellisiin kirjoihinkin 1830-luvun puolivälistä alkaen. Ainoastaan nk -merkintä vakiintui hitaammin.

Laajempi $tygö$ ja $sugusta$ -tyyppinen merkintä näyttäisi väistyneen hengellisestäkin kielestä 1830-luvun alkupuolen jälkeen, joskin myöhempiä reliktejäkin on. $sanoden$ -tyyppinen merkintä säilyi sen sijaan paremmin aina 1850-luvulle. $f > w$ näyttäisi uusissa teoksissa alkanut yleistyä viimeistään 1840-luvun alusta, ainoastaan ph säilyi hengellisessä kirjallisuudessa pitkään. Muutamia teoksia ja osin reliktoituneita piirteitä lukuun ottamatta uusien uskonnollistenkin teosten merkintä modernisoitui siis jo 1830-luvun loppuun mennessä. Kalevalan ja etenkin Kemellin inspiroimana (Lauerma 2001) kirjojen tekijät näyttävät Renqvistiä myöten uskoneen Heleniuksen (1837, 1838) sijasta pikemminkin Renvallia (1837).

Kristityn vaelluksen uusintapainoksissa merkintätavat kehittyivät kuitenkin hitaammin. tz -merkintä ei väistynyt vielä 1820-luvulla, vaan vuonna 1835, x -merkintä (ja g -reliktit) eivät tällöinkään, vaan vasta 1848 ja mb -, ld -, nd - ja (vahvan asteenkin) ng -merkinnästä päästiin lopullisesti vasta 1857, vaikka viimeistään Malmbergin muussa 1840-luvun

▷

tuotannossa tästä oli vain satunnaisia jäänteitä. Vain $f > w$ toteutui Kristityn vaelluksessa hyvissä ajoin jo 1835, $ph > f$ tosin vasta 1863.

Yleisesityksissä on Rapolasta (1933) alkaen korostettu ortografian tulleen uusituksi vuoden 1853 Bibliassa, joskin jo Puukko (1946) havaitsi muutokset tehdyiksi jo vuotta aiemmin ilmestyneessä Uudessa testamentissa. Molemmissa laitoksissa ph :n merkintä jäi kuitenkin vielä vanhoilleen eikä se Ingmanin (Biblia 1857–1859) yrityksestä huolimatta Raamatun kieleen lopullisesti vakiintunut kuin vasta 1910-luvun alussa. Juuri Raamatun kielen grafeemisenkin uudistumisen hitaus lienee synnyttänyt vaikutelman kaiken hengellisen kielen jälkijättöisyydestä, vaikka kyse onkin uusintapainosten muuttumisen hitaudesta. Tästä tarkastelemani Kristityn vaelluksen painossarjakin vain hiukan joutuisammin kehittyneenä kertoo.

Entä muut uusintapainokset? Näitä on tutkimuskirjallisuudessa käsitelty vain satunnaisesti, eikä muutoin antoisa Kiuru (2000) grafeemien kehitystä juuri valota. Painossarjojen tutkimuksen työläyden vuoksi olen kuitenkin itse voinut selvittää vain muutaman taajaan julkaistun teoksen kielen muuttumista. Suomeksi ensi kerran vuonna 1779 julkaistun Wilcockin keskeisen hartauskirjan grafemiikkaa uusittiin vuonna 1839 julkaistussa painoksessa, jossa $tz > ts$, $x > ks$ ja jäljellä on enää satunnaisia nd - ja ng -esiintymiä, mutta $f > w$ on muutettu 1852, $ph > f$ vasta 1862. Aivan 1800-luvun alussa julkaistuun Hamnerinin (1801) hartauskirjaan klusiileihin liittyvät muutokset on tehty 1842, mutta $f > w$ on toteutettu vasta vuoden 1852 painoksessa, $ph > f$ lopullisesti vasta vuonna 1863. Virsikirjaan ts ja ks omaksuttiin jo vuonna 1841 (Väinölä 1995: 16) ja $f > w$ -muuttelun lisäksi samalla luovuttiin enimpien klusiilien soinnillisesta merkinnästä muun muassa nasaalien ja l :n jälkeen. Juuri virsikirjan siirtyminen uudelle kannalle tuntuu ratkaisevimmin häivyttäneen vanhat merkintätavat.

Malmbergin viimeisten tunnettujen uusien suomennosten (Almqvist 1843; Hübner 1843) ilmestymisen aikaan enimmät tässä artikkelissa käsitellyistä vieraista grafeemeista olivat siis jo alkaneet väistyä hengellisten teosten uusintapainoksistakin. Malmbergin kuolinvuonna 1848 tämä prosessi oli edennyt pitkälle jo hänen Kristityn vaellus -suomennoksessaankin. Kun uskonnollisten teosten ensipainoksissa (muun kuin f -äänteen) merkintätavat olivat satunnaisia reliktejä lukuun ottamatta enimmäkseen modernisoituneet jo aiemmin, hengellisen kielenkin merkintä oli siis vakiintumassa toistakymmentä vuotta ennen vuosien 1852–1853 raamatunlaitoksia. Tässä prosessissa kirjasuomesta katosi suurin osa puhtaasti suomalaisten sanojen merkinnässä käytetyistä vieraista grafeemeista ja niiden yhtymistä, joista d :n ja ng :n esiintymistä harvensi myös siirtyminen vahvaan asteeseen i -loppuisten diftongien ja possessiivisuffiksien edellä. Koko kirjoitetun kielen yleisilme muuttui varhaisnykysuomen kaudella suomalaisemmaksi, sillä b , d , g ja f väistyivät hiljalleen myös lukuisien lainasanojen merkinnästä, vaikka etenkin erikoislainoihin tällaisia jäi. Alkuperältään suomalaisten (tai kirjoitusasultaan sellaisiksi vakiintuneiden) sanojen merkintään vieraista grafeemeista jäi lopulta vain kaksi. t :n astevaihtelupariksi vakiintui d , niin kovasti kuin sitä murteiden taistelun aikaan oli kirjakielestä yritetty kammata. nk -yhtymän heikon asteen merkiksi vakiintui puolestaan ng , minkä ilmentämä nykysuomessakin vain geminaattana foneeminen velaarinasaaali jäi ainoana äänteenä omaa grafeemiaan vaille.

AINESLÄHTEET

JACOB JOHAN MALMBERGIN KRISTITYN VAELLUS -SUOMENNOS

- BUNYAN, JOHN 1809: *Yhden Kristityn Waellus Autuahan Ijankaikkisuteen, joka moninai-
silla kauneilla Kuwauksilla eteenasetta katuwaisen ja Jumalata etziwäisen Sielun
tilan*, Engelskan kielellä kokoonpandu Johan Bunianilda, Saarnamies Betfordisa,
ja nyt Saxasta Suomexi käätyy Jacob Johan Malmbergilda. Turusa, J. C. Frenczell
ja Poika.¹⁷
- 1815: -- *Joka -- Eteenasetta -- tilan*. Betfordisa. Ja --. Toinen ylöspano.
- 1822: -- Kolmas ylöspano.
- 1828: -- Englannin -- Neljäs ylöspano.
- 1835: -- *Eteenasettaa -- etsiwäisen --* Viides ylöspano. Helsingisä ja Turusa
--.
- 1848: -- *Kuvauksilla Eteenasetta --* Saksasta Suomeksi -- Kuudes ylöspano.
-- Helsingforsissa --.
- 1857: -- *Ijankaikkisuuteen -- eteenasettaa --* kokoonpantu -- Bunianilta -- Bet-
fordissa. [Saksasta] -- Jakob -- Malmbergilta. Uusi painos. Helsingissä --.
- 1863: -- *Jumalaa --* kääntänyt -- Malmberg. Kahdeksas painos.
- 1879: *Kristityn Waellus Autuaasen --* Yhdeksäs painos.

JACOB JOHAN MALMBERGIN MUU TUOTANTO

- ALMQVIST, C. J. L. 1843a: *Kansakunnan kirja. Työn Kunnia*, jonga C. J. L. Almqvist, on
Ruotiksi Kirjottanut ja Jak. Joh. Malmberg Suomentanut. Kuopiossa, J. Karsten.
- 1843b: -- jonka -- Ruotiksi --.
- BUNYAN, JOHN 1834: *Christityn Lesken ja Lasten Waellus Ijankaikkisuuteen*, jonka -- on
Engelskaksi kirjoittanut ja Jakob Johan Malmberg, Kuopiosa, Saksasta Suomeksi
kääntänyt. Oulusa, Christian Ewert Barck.
- 1861: *Kristityn --* Kuopiossa -- Oulussa -- .
- [HOBURG, CHRISTIAN] 1835: *Tuntematoin Christus, eli Kuinka moni Christitty, kaikisa
Säädäisä, meidän aikanamme ei oikein tunne Christusta, ja sentähden ei totuudesa
taida kutsuttaa Christityksi*. Ensinn Saksan kielestä Ruotiksi; ja nyt siitä Suomeksi
käätyy. Oulusa, Chr. Evert Barck. [2. p. 1838.]
- HÜBNER, JOH. 1843: *Biblia-Historia, eli Kertomuksia P. Raamatusta*, jonka Joh. Hübnerin
mukaan Ruotiksi kirjotti L. P. Gagner. Kuopiossa, J. Karsten.
- LENNGREN, ANNA MARIA 1839: *Adamin ja Ewan ensimmäinen Aamu-Laulu*, Jonka -- on
Ruotiksi Kirjoittanut Ja Jakob Johan Malmberg Suomentanut. weisataan kuin: Skön
och nyfödd var naturen etc. Helsingin kaupunissa, J. Simeliuksen Leski.
- MALMBERG, JAKOB JOHAN 1834: *Kirkko Wirren Koettelemus*. Weisattava kuin: Ah sielun'

¹⁷ Vanhoista teoksista olen maininnut myös niiden painajan, pilkulla painopaikasta erotettuna, mutta harva-
lukuiset varsinaiset kustantajatiedot (nämä erikseen mainiten) erotettu kaksoispisteellä.

- anna wallit' Herran etc. Turusa, J. C. Frenckell ja Poika.
—— 1837: – – Toinen ylöspono [Kaksi laitosta, joista vain jälkimmäistä korjailtu. Painettu myöhemmin myös 1863 ja 1867].

MUUT AINESLÄHTEET¹⁸

- 1800-korpus = Kotuksen varhaisnykysuomen korpus. <http://kaino.kotus.fi/>, käyttöaika tammikuu 2001 – lokakuu 2006. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus: Helsinki.
- Aapiskirja 1833 = *Roccijcko-Finskaja Azbuka — Venäjän ja Suomen Aapiskirja*. Sanktpe-terburg.
- [AEJME LAEUS, NILS] 1838: *Haaksirikko*. Suomalainen perustuskielinen Taru. Niilolta. Helsingissä, J. C. Frenckell. [1800-korpus.]
- AHLHOLM, JOHAN 1830: *Yhteinen Maailman Historia*. – – koonnut ja Suomeksi kääntänyt – – Edellinen Osa. Oulusa: C. E. Barck, omalla kustannuksellansa. [1800-korpus.]
- Almanakkojen liitekirjoituksia vuoteen 1851. [1800-korpus.]
- ARNDT, JOHAN 1828: *Muutamia Hengellisiä Lauluja*. Suomexi kääty. Oulunborgisa, Christian Evert Barck.
- 1832: *Ensimmäinen Kirja Totisesta Christillisyydestä*. – – Ensin Saxan kielexi – – Mutta nyt Ruotzin kielestä Suomexi. Borgosa, Christ. Ludv. Hjelt. [2. painos, ensipainos tuhoutui Turun palossa.]
- Asetustekstejä. [1800-korpus.]
- BERNIERI, JOHANNES 1834: *Salattu Elämä Christuxen kanssa Jumalasa*. Ruotsin kielestä Suomexi käännetty. Helsingissä, Wasenius.
- Biblia 1853 = *Biblia, se on: Koko Pyhä Raamattu; Esipuhetten, Lukuin sisällepitoin, Yhtäpitäväisten Raamatun paikkain osotuksen, ja lisättyin Registerein kanssa*. Porwoossa: P. Widerholm, omalla kustannuksella.
- 1857–1859 = *Biblia, se on: Koko Pyhä Raamattu. Wanha ja Uusi Testamentti. Alkuraamattuain jälkeen uudestansa ojennettu*. Koetus-käännös. [Toim. A. W. Ingman.] Helsingissä: Turun Piplia-Seura.
- 1862 = *Biblia, se on: Koko Pyhä Raamattu; Esipuhetten, Lukuin sisällepitoin, Yhtäpitäväisten Raamatun paikkain osotuksen, ja lisättyin Registerein kanssa*. Toinen läpikatsottu ja korjattu painos. Helsingissä: P. Widerholm, omalla kustannuksella.
- 1896–1897 = *Biblia, Koko Pyhä Raamattu*. Turku: Turun Pipliaseura.
- 1911 = *Biblia eli Pyhä Raamattu Wanha ja Uusi Testamentti*. Kielellisesti korjattu painos noudattamalla armossa asetetun Biblia-komitean käännöksiä. Helsinki: Englannin ja Ulkomaan Bibliaseura (painettu Leipzigissä, Poeschel & Trepte'n kirjapainossa).
- BÖCKER, C. C. 1833: *Muutamia Neuvoja Talonpojille Hallalta rasetetun Pohjaisen Suomen*

¹⁸ Mainittu on ainoastaan ne teokset, joihin on tekstissä (sulkeissa) viitattu, ei kaikkia niitä Waseniuksen (1878: 217–264) listaamia teoksia, joista on artikkelin alussa esitettyllä tavalla luettu lyhyt otos, saati kaikkia Kotuksen 1800-korpuksen (<http://www.kotus.fi>) sisältyviä teoksia (lehtiä ei lainkaan).

Maakunnissa. Turusa, Christ. Ludv. Hjelt.

DAHL, CHRISTOPHER 1826: *Jumalan Kymmenen Käskyä*, jotka – – on selittänyt ja nyt – – suomennetut. Turusa, J. C. Frenckell ja Poika.

[DU]MOULIN[I], P. 1841: *Kristityn Sota. Ensimmäinen Kirja eli Osa. Kristillisestä Sodasta yhteisesti*. Jonka – – on kirjoittanut – – Pet. Moulini. – – ja nyt siitä Suomeksi. Helsingissä, G. O. Wasenius.

EDMAN, JOH. ADAMUS 1818: *Vaticinium Nahumi Latine et Fennice redditum notisque illustratum*. Aboae. [Naahumin kirjan suomennos s. 17–37.]

EHRSTRÖM, FR. AUG. 1837: *Suomalainen Messu*, jonka nuotille asettanut ja Wirsi Kanteleen tawoin numeroihin pannut – –. Helsingissä, G. O. Wasenius.

EKLUNDH, O. H. W. 1842: *Wähä Rukous-Kirja Lapsille, Nuorukaisille ja Wanhimmille Christityille*. Suomexi käätty Johannes Tulindbergilda. Stockholmisa: Elmén ja Granberg, Ludvig Öbergin kustannuxella.

[FRANKLIN, BENJAMIN] 1826: *Vanhan Richardin Aave- ja Neuvokirja opettawa kuinga hänen halullinen Lukiansa taitaa tulla rikkaxi, onnellisexi ja kunnioitettawaxi*. Ruotsin kielestä suomenettu. Turusa, J. C. Frenckell ja Poika. [1800-korpus.]

FRESENIUS, PHIL. 1836: *Neuwojille ja Neuwottawille*. Saxon kielestä Ruotsixi ja sitten Ruotsin kielestä Suomexi käännetty. Helsingissä, J. C. Frenckell ja Poika.

GANANDER, CHRISTFRID 1786–1787: *Nytt Finskt Lexicon*. Käsikirjoitus julkaistu näköispainoksena nimellä 'Uusi suomen sanakirja I–III', WSOY, Porvoo 1937–1940; kriittisenä editiona (toim. Liisa Nuutinen) nimellä 'Sanakirja Nytt Finskt Lexicon hakemistoinen'. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 676 ja 688. Helsinki: SKS 1997.

[GOSSNER, J.] 1822: *Ihmisen Sydän Jumalan Templi, taikka Satanan Työ-Sia*. Saksan kielestä Suomeksi Käännetty. St. Pietarissa, C. Schnor.

— 1834: *Totinen Christillisuus eli Uskon ja elämän parannuxen jalo yhdistys*. Suomentanut C. G. Ahlstedt. Turusa, J. C. Frenckell ja Poika.

— 1838: *Saarna pidetty – – Berliinin – – Lähetys-Seuran kolmantena vuosi-juhlanä*. Ruottin kielestä käätty. Helsingissä, G. O. Wasenius.

GOTTLUND, C. A. 1818: *Pieniä Runoja Suomen Poijille Ratoxi*. Ensimmäinen Osa. [Upsala, Zeipel & Palmblad] [1800-korpus.]

GOTTLUND, MATTH[IAS] 1821: *Försök till en omarbetad Finsk Tolkning af Apostlernas Sändebref, Jemte Anmärkningar öfwer nu brukliga Finska Öfwersättningen*. Åbo, J. C. Frenckell & Son.

HAMNERIN, NILS 1801: *Tien Osottaja Ijankaikkiseen Elämään*. Suomexi käätty Ruotzin kielestä. Turuusa, Joh. C. Frenckell ja Poika. [Lähteenä käytetty myös vuosien 1842, 1852 ja 1863 painoksia.]

HELENIUS, CARL 1837: *Uusi Suomalainen Wirsi-Kirja, Ruotzin uuden Wirsi-Kirjan mukaan kirjoitettu*. Turusa, J. C. Frenckell ja Poika.

— 1838: *Suomalainen ja Ruozalainen Sana-Kirja – Finsk och Svensk samt Svensk och Finsk Ord-Bok*. Åbo: Christ. Ludv. Hjelt, uppå eget förlag. [1800-korpus.]

HORNBORG, HERMAN EMANUEL 1818: *Vähän Totuutta, Kolmessa Jako-luokassa*. Paljasta lupilupaisia Satuja. Wiipuri, A. Cederwaller. [1800-korpus.]

JANEWAY, JAMES [JACOB JANNEWAG] 1822: *Seitsemän Nuoren Lapsen Kääntyminen, Eli Ensimmäinen Osa Lasten Hengellisestä Esimerkki Kirjasta* Turusa, J. C. Frenckell

▷

ja Poika.

JUTEINI, JAAKKO [JAK.] 1810: *Kirjoituksia*. Ensimmäinen Osa. Turussa, Frenckell. [1800-korpus.]

— 1817: *Ajan Wiete, elli Moninainen Runo-kokous*. Wiipurissa, A. Cederwaller. [1800-korpus.]

KEMPILÄINEN, TUOMAS 1829: *Pieni Kempin, eli Lyhykäiset Opetukset ja Rukoukset Pienille ja yksinkertaisille kokoon kouttu Thomas Kempin pienistä Kirjoista*. Ruotsin kielestä Suomeksi käätty. Wiipurissa, A. Cederwaller.

— 1836a: *Kristuksen Seuraamisesta*, suomenti C. J. Kemelli. Oulussa, Christian Ew. Barck.

— 1836b: *Kristuksen Jälkenseuramisesta*. [Suom. C. H. Strandberg] Turusa, Christ. Ludv. Hjelt.

Kolme kanssapuhetta 1832 = *Kolme Kanssapuhetta, Opettajan ja Sanankuulian välillä*. Borgosa, Christ. Ludv. Hjelt.

Käsikirja 1817 = *Käsi-Kirja, josa säätään, kuinga Jumalan-palwelus Ruotsin seurakunnissa toimitettaman pitää*. Ylitsekatsoitu, Parattu ja Lisätty —. Stockholmissa, Kuning. Suomalainen Kirja-präntti.

Käsikirja 1848 = *Käsikirja, jossa käsitetty on, kuinka Jumalan Palwellus, christillisten ceremoniain ja kirkonmenoin kanssa, meidän seurakunnissamme pidettämän ja toimitettaman pitää*. Parattu ja enätty —. Helsingforsissa, J. C. Frenckell ja Poika.

LAGERVALL, JAKOB FREDRIK 1831: *Satu Sallisesta*. Helsingissä, Wasenius.

Lapsuuden Kirja 1835 = *Meidän Herramme Jesuksen Christuksen Lapsuuden Kirja*. Suomen kielelle käännetty. Wiipurissa, A. Cederwaller.

LILIUS, ANTON (suom.) 1850: *Bibliallinen Historia erinomattain Hübner'in johdon jälkeen Ruotsin kielellä kokoonpantu*. Hämeenlinnassa: G. Nordensvan, omalla kulungilansa. [1800-korpus.]

LOBE, J. C. 1881: *Musikin katkismus*. Suomensi Paavo Salenius. Hämeenlinnassa: Hämäläisen osake-yhtiön kirjapaino, omalla kustannuksella. [1800-korpus.]

LUTHER[US], M. 1830: *Isä Meidän Selitys*. Saksasta Soumeksi [!] käätty. St. Petarborissa, K. Kray.

— 1841: *51:sen Dawidin psalmin selitys* Doctor Martin Lutherukselta. Suomenti Fred. Gabriel Hedberg. Oulussa, Christ. Evert Barck.

[LÖNNROT, E. & TICKLÉN, P.] 1836: *Muistelmia Ihmisten Elostain Kaikkina Aikoina*. Ensimmäinen Kirja. Oulussa, Chr. Ew. Barck. [1800-korpus.]

MURRAY, GUSTAF 1822: *Niiden Ihmisten Sielun Waaran Jotka Parannuxesa wiivyttävät, mielestänsä, soweljambaan tilaan ja aikaan*. Gustaf Rancken, Suomexi Kirjoitti. Turusa, J. C. Frenckell ja Poika.

NYMAN, H. 1842: *Hyödyttäväsiiä ja Huvittaväsiiä Kertomuksiiä Yhteiselle Kansalle* — koonnut ja osittain Suomentanut —. Ensimmäinen Vihko. Oulussa: C. E. Barck, omalla kustannuksellansa. [1800-korpus.]

RANCKEN, GUSTAF 1836: *Uskon Opin Puhdistus. Ihmisten walhesta ja pahoista juonista*. Helsingissä, Wasenius.

RENQVIST, HENRIK 1830: *Lyhykäinen Itse-Koettelemus ja Parannuxen Neuwo*. Borgosa, Christ. Ludv. Hjelt.

— 1835a: *Lyhykäinen tutkinto Rukouksen tarpeellisuudesta*. Helsingissä, Wasenius.

- 1835b: *Wiinan Kauhistus*. Helsingissä, J. C. Frenczell ja Poika. [1800-korpus.]
- 1844: *Wäärän Opin Kauhistus ja Oikian Opin Puolustus*. Helsingforsissa, J. C. Frenczell ja Poika.
- RENVALL, GUSTAF 1826: *Suomalainen Sana-Kirja — Lexicon Linguae Finnicae, cum interpretatione duplici, copiosiore latina, brevior germanica*, I–II. Aboae, Typis Frencellianis. [1800-korpus.]
- [SCHMID, JOHANN] 1836: *Nuoruuwen Sywän, taikka Kuinka Heikki Jäykkänen oppi Jumalata tuntemaan*. Suomentama. Helsingissä, J. C. Frenczell ja Poika.
- SCHULTENIUS, SAM. [–GOSSNER, J.] 1836: *Epistola Postilla — Josa Talwipuoli on — Sam. Schulteniuxen Epistola Postillasta Ja Kesä puoli Uuden Testamentin Selitys Kirjasta — Jesuxen Christuxen Elämä kerran ja Opin Hengi eli ydin. — Suomexi kääändänyt*. H. R. Turusa, Christ. Ludv. Hjelt.
- VON SCHRÖTER, D. H. R. 1819: *Finnische Runen*. Finnisch und Deutsch von —. Upsala: Palmblad & Co, Gedruckt auf Kosten des Herausgebers. [1800-korpus.]
- SELLERGREN, P. L. 1842: *Ainoa Tie Ijankaikkiseen Elämään*. Suomentama J. W. Elmgreniltä. Turusa: Christ. Ludv. Hjelt, omalla kustannuksella.
- 1843: *Se wäärä oma Wanhurskaus, joka ulossulkee niin monta sielua Taiwaasta*. Ruotsista Suomexiksi [!] käätty. Turussa, J. C. Frenczell ja Poika.
- STEGER, V. ST. 1847: *Historia Pakanain Kääntämisistä ja Kääntymisistä*. Sortavolassa, C. W. Holmström.
- STURM, CHRISTOPH CHRISTIAN 1830: *Rukous Kirja, eli — Jokapäiväiset Aamu- ja Ehto — Rukoukset, Tutkistelemukset ja Wirret*. Suomexi käännetty. Wiipurissa, A. Cederwaller.
- Säändö 1832 = *Kuningallisen Majestätin Udistettu Yhteinen Säändö Ja Ammatti-Asetus Handtwärckareille — Annettu Stockholmisa — Wuonna 1720*. Turusa, Christ. Ludv. Hjelt.
- [TENGSTROM, JACOB] 1836: *Ajanviete Lapsille*. Suomentanut Otto Tarvanen. Helsingissä, J. C. Frenczell ja Poika.
- TERSTEGEN, GERH. 1820: *Monen hurskan Sielun Puuttuwainen Christillisys Eli Monda on kutsutut, mutta harwat owat walitut*. Ruozista Suomexi käätty Henr. Renqwistildä. Turusa, Joh. C. Frenczell ja Poika.
- 1833: *Sen Jumalisen Armella Nikolasin Tyttären Elämäkerta*. Ruotzin Kielestä Suomexi Käännetty. Borgosa, Christ. Ludv. Hjelt.
- TOLPO, N. M. 1832: *Muistutuxia Herran Jesuxen Pyhästä Ehtollisesta*. Turusa, Chr. Ludv. Hjelt.
- 1848: *Dokt. Lutheruksen wähän Katekismuksen Yksikertainen Selitys*. Hämeenlinnassa, G. Nordenswan.
- [TOPP, P. J.] 1833: *Huutawan Ääni Korwesa Lunastetuille Sieluille, Päästäxensä pois perkelen pauloista*. Suomexi kirjoitettu. Helsingissä, Wasenius.
- UT 1852 = *Uusi Testamentti*. Helsingissä: J. C. Frenczell ja Poika, purkamattomilla puustaweilla ja omalla kustannuksella.
- UT ja Psaltari 1858 = *Uusi Testamentti ja Psaltari*. Helsingissä: Englannin ja ulko-maan Pipliaseura, Suomal. Kirjallisuuden-Seuran Kirjapajassa.
- WALLIN, JOHAN FREDRIK 1835: *Luwunlasku- eli Räkäniki-Kirja*, Suomallaiselle Talonpojaalle. Turusa: Christ. Ludv. Hjelt, Jacob Granströmin kustannuksella.

▷

- [——] 1836: *Lyhykäinen Rukous-Kirja, josa owat Aamu- ja Ehtosiunaukset ynnä Huokaukset Kasten-Liitosta ja Pyhästä Ehtollisesta*. [Ilman painopaikkaa:] Christ. Ludv. Hjelt, omalla kustannuksella.
- Wanha Saara 1843 = *Wanha Saara Amerikassa*. Wiipurissa, J. Cederwaller.
- WILCOCK, THOMAS 1839 [1779]: *Kallihit Hunajan-pisararat Kalliosta Kristuksesta*. Turusa, J. C. Frenckell ja Poika [1800-korpuksessa oleva painos, lähteenä käytetty myös vuosien 1852 ja 1862 painoksia.]
- WIRENIUS, GUST. WILH. 1827: *Lyhykäinen Suomen ja Ruotsin Kielinen Sana Kirja – Kort Finsk och Swensk Ordbok*. Wiborg, And. Cederwaller.
- Virsikirja 1841 = *Suomalainen Wirsi-Kirja, siihen sopiwain Kappalten kanssa*. Helsingissä ja Turussa, J.C. Frenckell ja Poika.
- Virsikirja 1860 = *Suomalainen Wirsi- ja Ewankeliumikirja, siihen sopiwain Kappalten kanssa*. Turussa, J. W. Lilja.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

- BLOMSTEDT, YRJÖ 1962: Savon Malmberg-suvun alkuperästä. – *Genos* 1962 s. 53–56.
- ETELÄAHO, PEKKA 1954: Äännehistoriallinen katsaus Turun Wiikko-Sanomien kieleen Reinhold v. Beckerin toimittajakauden aikana. Julkaisematon laudaturtyö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Helsinki: WSOY.
- IKOLA, OSMO 1965: Suomen kielen kehityskaudet. – *Sananjalka* 7 s. 32–40.
- JÄÄSKELÄINEN, AILA 1969: Varhaisnykysuomen astevaihtelusuhteet. Julkaisematon laudaturtyö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 188. Helsinki: SKS.
- KIURU, SILVA 2000: Painosten vertailu 1800-luvun kirjasuomen tutkimuskeinona. – Matti Punttila, Raimo Jussila & Helena Suni: *Piiplikielestä kirjakieleksi* s. 117–133. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 105. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- LAINEN, TUIJA 2000: *Ylösherätyys suruttomille. Englantilaisperäinen hartauskirjallisuus Suomessa Ruotsin vallan aikana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 775. Helsinki: SKS
- LAINEN, TUIJA – PERÄLÄ, ANNA 2005: *Henrik Renqvist julkaisijana ja kirjakauppiaana 1815–1866*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 198. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- LAPPALAINEN, PEKKA 1957: Jakob Johan Malmberg — unohdettu kuopiolainen merkkimies. – *Savon Sanomat* n:o 65 [myös ylipainoksena].
- 1959: *Aukusti Juhana Mela. Uranaukaisijan elämä*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa 72. Turku: Turun yliopisto.
- LAUERMA, PETRI 1994: Kristityn vaellus vanhasta kirjasuomesta varhaiseen nykysuomeen — havaintoja Jakob Johan Malmbergin Bunyan-suomennoksen yhdeksän painoksen kieliasun muuttumisesta vuosina 1809–1879. – *Kielitieteen päivät (1994): XXI*

- Kielitieteen päivät Oulussa 6.–7.5.1994*. Acta Universitatis Ouluensis, Series B Humaniora n:o 19 s. 141–148. Oulu: Oulun yliopisto.
- 2001: Klaus Kemelli ja varhaisnykysuomen unohdetut uudistajat. – *Virittäjä* 105 s. 561–579.
- 2004: Arkkirunoilija Carl Borg – 1800-luvun kirjakielen varhainen uudistaja. – *Kielikello* 3/2004 s. 18–22.
- LEHIKONEN, LAILA – KIURU, SILVA 1998 [1989]: *Kirjasuomen kehitys*. 4. p., uudistettu laitos. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- PAIKKALA, SIRKKA 2004: Kotoista vai kansainvälistä? Keskustelu ulkomaisista nimistä 1800-luvun lehdistössä. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.): *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 73–135. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 979. Helsinki: SKS
- PENTTILÄ, AARNI 1931: *Vuoden 1836:n uusien virsien kieliasu ja Kustaa Renvall*. Turun Yliopiston julkaisuja B XVI. Turku: Turun yliopisto.
- PULKKINEN, PAAVO 1972: *Nykysuomen kehitys. Katsaus 1800- ja 1900-luvun kirjakieleen sekä tekstinäytteitä*. Tietolipas 72. Helsinki: SKS.
- PUUKKO, A. F. 1946: *Suomalainen Raamattumme*. Helsinki: Otava.
- RANTANEN, SIRKKA-LIISA 1956: Ortografisia, äänneopillisia ja taivutusopillisia huomioita vv. 1801–1820 suomenkielisten almanakkojen liitekirjoitusten kielestä. Julkaise-maton laudaturtyö. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- RAPOLA, MARTTI 1927: Pieniä huomioita 15. ts:n käytäntöontulo 1700-luvulla. – *Virittäjä* 31 s. 362–364.
- 1933: *Suomen kirjakielen historia I*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimi-tuksia 197. Helsinki: SKS. [Teoksen muuttamaton jäljennöspainos, jossa liitteenä oikaisuja ja täydennyksiä, ilmestyi vuonna 1965.]
- RENVALL, GUSTAF [GUSTAVUS] 1810: *Dissertationis de orthoëpia & orthographia linguae fennicae, Pars Prior*. Aboae, typis Frenckellianis.
- 1811: *Dissertationis de orthoëpia & orthographia linguae fennicae, Pars Posterior*. Aboae, typis Frenckellianis.
- 1837: *Grammatiska uppsatser*. Åbo, Christ. Ludv. Hjelt.
- SAARIMAA, E. A. 1934: B. F. Godenhjelm Kiven teosten korjaajana. – *Virittäjä* 38 s. 299–305.
- SALOKAS, EINO 1923: *Maallinen arkkirunoutemme Ruotsin vallan aikana*. Suomi V:3. Helsinki: SKS.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä I–III. Etymologinen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuu-den Seuran Toimituksia 556 / Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen toimituksia 62. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimus-keskus, 1992–2000.
- THILILÄ, OSMO 1961: *Rukoilevaisten kirjoja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimi-tuksia 270. Helsinki: SKS.
- TUOMI, TUOMO 1973: Suom. työ ~ tykö: työnä ~ tykönä : tyköä. *Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Erkki Itkonen* s. 421–432. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- VASENIUS, VALFRID 1878: *Suomalainen kirjallisuus 1544–1877. Aakkosellinen ja aineen-mukainen luettelo*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 57. Helsinki:

SKS.

—— 1880: *Suomalainen kirjallisuus. Aakkosellinen ja aineenmukainen luettelo. I ja 2 lisävihko. 1878–1885 ynnä suomentajain luettelo koko teokseen.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 57. Helsinki: SKS.

VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja I–II (A–I, J–K).* Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Valtion painatuskeskus, 1985–1994.

VÄINÖLÄ, TAUNO (toimittanut sekä johdannon ja selitykset laatinnut) 1995: *Vanha virsikirja. Vuoden 1701 suomalainen virsikirja.* Hengen tie 17. Helsinki: Kirjaneliö.

THE ABANDONMENT OF FOREIGN GRAPHEMES IN EARLY MODERN FINNISH WITH SPECIAL REFERENCE TO JAKOB JOHAN MALMBERG'S WORKS

In Old Literary Finnish, the graphemes *b, c, d, f, g, q* and *x* — as well as digraphs like *tz* and *ph* — were more frequent than in Modern Finnish, where they are used mainly in recent loan words and names and some of them in grade alternations. In other cases, these graphemes mostly fell out of use as late as the period of Early Modern Finnish (ca. 1810/20–1870/80). The aim of the article is to describe how the 19th century saw an end to the tradition of spelling the dental affricate as *tz*, the *ks* sequence as *x*, voiceless stops as voiced ones (especially after nasals or *l*) and the *f* sound as *ph* or *f*. The primary data for this study consists of Jakob Johan Malmberg's (1786–1848) works, which are mainly religious translations published in 1809–1843. The article focuses particularly on his translation of John Bunyan's *The Pilgrim's Progress*, because this was published with minor or major corrections in nine editions from 1809 to 1879, thus covering the entire period of Early Modern Finnish. A wider empirical background was established by studying at least one printer's sheet (16 pages) of every book published in Finnish during the years of Malmberg's oeuvre. As for later Finnish literature, the study is mainly based on the large digital corpus of 19th-century Finnish at the Research Institute for the Languages of Finland.

In Malmberg's translation of *The Pilgrim's Progress*, orthographical changes occur as follows: *tz* > *ts* in 1835, *x* > *ks* in 1848, *mb* > *mp* in 1835, *ld* > *lt* and *nd* > *nt* principally in 1848, and *ng* > *nk* (in the strong grade) as late as 1857. Voiceless stops disappeared in many loan words from 1835 onwards, and in some grade alternation remnants in 1848 or 1857. The change *f* > *w* took place in 1835, but *ph* > *f* as late as 1863. In the rest of his oeuvre, Malmberg did not use *tz* or *x* at all, and he had already replaced most voiced stops (especially those following nasals and *l*) with voiced ones in the 1830s (with the exception of some instances of *ng*). By examining the other new Finnish books published in this period it can be seen that *tz* disappeared even from religious language in the early 1830s, and *x* a decade later, and most of the above-mentioned spelling conventions with voiced

stops and instances of *f* (> *w*) (in secular books) had vanished by the end of the 1830s. In the 1840s, some instances of *ng* are still to be found especially in religious literature, where *ph* remained in use, too. During this decade, the orthography (of stops) began to be modernised even in some reprints, most notably in the Psalm Book of 1841. While it is a well-known fact that the New Testament of 1852 and the Bible of 1853 confirmed most of the graphemic features of modern Finnish orthography (only *ph* > *f* occurring later on), this study demonstrates that in other religious books, including their reprints, graphemic development was more rapid than has previously been thought. ■

Kirjoittajan yhteystiedot (address):

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus

Sörnäisten rantatie 25

00500 Helsinki

Sähköposti: *petri.lauerma@kotus.fi*